

DEMOKRITOS

Mededelingen van de Vakgroep Politieke Wetenschappen

Helmut Gaus

Gedragfunctionalisme
als methode van waarneming
en als aanzet tot verklaring

III

Universiteit Gent

1999 - 4

Abstract

Het functionalisme en zeker het structureel functionalisme is een belangrijke richting geweest in de sociologie. In de jaren tachtig raakte ze echter in onbruik. Dit is te betreuren omdat het hierbij toch om een vorm van denken gaat die niet zomaar in de modellen van het gewone causale denken past. Deze monografie wil het functionalistische denken als wetenschappelijke methode in ere herstellen. Het doet dit echter op een specifieke manier, door de relatie te onderzoeken tussen de gedragingen van individuen en groepen enerzijds en de behoeften die hen ertoe aanzetten deze gedragingen te verrichten anderzijds, in plaats van enkel een relatie te leggen tussen individuele gedragingen en maatschappelijke structuren. Deze omkering van het traditionele functionalisme tot een 'gedragsfunctionalisme' dwingt tot een andere zienswijze bij de waarneming en de beschrijving van gedragingen. Het dwingt meteen ook tot een herziening van de strikte scheiding tussen de disciplines in de menswetenschappen, en met name tot een herevaluatie van de psychologie in sociologische, politicologische, historische e.a. verklaringen. Dat betekent echter ook dat het gedragsfunctionalisme ons confronteert met de grote onwetendheid en het gebrekkige karakter van heel wat verklaringen, wat moet aanmanen tot grote bescheidenheid.

Prof. dr. H. Gaus is voorzitter van de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent.

Functionalism, and especially structural functionalism, has always been an important approach in sociology. In the 80's however, it fell into disuse. This is all the more regrettable since it represents a way of thinking which is not incorporated within the classic models of causal explanation. This essay aims at restoring functional thinking as a valuable scientific approach. It does so in a very specific way. Rather than simply linking individual behaviour and societal structures, it relates individual and group behaviour on the one hand and the needs underlying this behaviour on the other hand. Redirecting traditional functionalism towards 'behavioural functionalism' forces a readjustment of the way behaviour is observed and analysed. It also forces a reconsideration of the strict separation between disciplines in social sciences, and especially of the contribution of psychology in sociological, political and historical analysis. Behavioural functionalism also confronts us with our lack of knowledge and the limited scope of many of our usual academic assessments – thus calling for a considerable amount of modesty.

Dr. Gaus is Professor of Political Science and Head of the Department of Political Science at the University of Ghent.

Le fonctionnalisme, et en particulier le fonctionnalisme structurel, fut jadis une approche importante dans la sociologie. Dans les années 80 cependant, elle est tombée en désuétude. C'est regrettable, car elle représente une manière d'analyser qui se démarque des modèles classiques d'explication causale. Cette monographie entend réhabiliter la pensée fonctionnaliste en tant que méthode scientifique, mais d'une manière bien spécifique: en étudiant la relation entre, d'une part, les comportements individuels et de groupe et d'autre part les besoins qui mènent à de tels comportements. Cette approche se distingue par l'abandon de la simple relation entre comportements individuels et structures sociales. Une telle réorientation du fonctionnalisme traditionnel vers un 'fonctionnalisme behavioriste' nous oblige à réajuster notre manière d'observer et d'analyser les comportements. Elle nous oblige en particulier à revoir la séparation stricte entre les différentes disciplines des sciences humaines. Ainsi, l'apport de la psychologie dans l'analyse sociologique, politique et historique devra être réévaluée. Le fonctionnalisme behavioriste nous fait prendre conscience d'une ignorance certaine et du caractère plus qu'imparfait de maintes explications scientifiques – ce qui nous oblige à faire preuve d'une grande modestie.

Le prof. H. Gaus est président du Département de Sciences Politiques à l'Université de Gand.

Inhoud

1. Voorwoord	4
2. Modellen en theorieën	5
3. Gedragsmodellen	6
4. Twee dichotomieën	7
5. Functionaliteit	10
6. Voorstelling van het gedragsfunctionalisme	11
7. Het functionalisme in het badwater van de sociologie	14
8. Het begrip ‘functie’	15
9. Het postulaat van het panfunctionalisme	18
<i>Malinowski en Merton</i>	21
10. De conservatieve geur rond het structureel functionalisme	24
11. ‘Behoeften’ als sleutelbegrip in het gedragsfunctionalisme	26
12. De valkuil van een gelimiteerd aantal behoeften	29
13. Het ‘dwangmatig’ karakter van behoeften	30
14. Het al dan niet homeostatisch functioneren van behoeften	32
15. De kostprijs van de behoeftebevrediging	33
16. Geen nood aan een hiërarchie van de behoeften	33
17. Herkomst van de behoeften	34
18. Wiens behoeften ? Individueel en sociaal gedrag	35
19. De ervaringswaarde van gedragingen en het functioneren van het gedragsfunctionalisme	37
20. Functionele alternatieven	41
21. Gedragingen zijn instrumenten	42
22. Verwachtingen	42
23. Problemen bij de beschrijving van behoeften en ervaringswaarde	43
24. De rationalistische reductie	45
25. Gedragsfunctionalisme en historisch materialisme	46
26. Instellingen vanuit gedragsfunctionalistisch oogpunt	48
27. Recapitulatie: de postulaten van het gedragsfunctionalisme	49
Bibliografie van de aangehaalde werken	51

1. Voorwoord

Het functionalisme en inzonderheid het structureel functionalisme is een belangrijke richting geweest in de sociologie. Ze heeft zich bijzonder beloftevol gemanifesteerd in de jaren 1960 en 1970, maar raakte in de jaren 1980 in onbruik. Er is in de jaren 1990 een zeker renouveau te bemerken, maar de oude aantijgingen lijken nog niets van hun kracht verloren te hebben.¹ Het gaat hier vooral om het verwijt van een conservatief geladen wetenschappelijke methode dat vooral tegen het structureel functionalisme was gericht. Met de bijzonder steekhoudende argumentaties die werden geopperd, is niet alleen het structureel functionalisme in het gedrang gebracht, maar het functionalistisch denken in zijn geheel, wat niet de bedoeling kon zijn. Er zitten in het functionalistisch denken bijzonder waardevolle en vruchtbare dimensies die het denken over mens en maatschappij in belangrijke mate vooruit kunnen helpen en die op generlei wijze geraakt worden door de verwijten en aantijgingen die tegen het structureel functionalisme werden ingebracht.²

Het denken over mens en maatschappij kan niet vooruit gaan als het blijft zweren bij een causaal denken, van zelfs een tamelijk primitieve aard, dat wij van de natuurwetenschappen hebben geërfd en dat zijn enorme sterkte heeft bewezen bij de studie van de dode materie. Zoals alle denken dat poogt te verklaren, is uiteraard ook het functionalisme een vorm van causaal denken, en strikt logisch gezien kan het gemakkelijk vertaald worden in de logica van de verklaringen zoals wij die uit de natuurwetenschappen kennen. Maar toch ondergaat het denken over mens en maatschappij een verarming als wij niet a-priori een aantal elementen aan dit denken, aan de vraagstelling, toevoegen, juist omdat het om levende wezens en niet om dode materie gaat. Dode materie beweegt niet, en als ze beweegt is ze door een externe oorzaak in beweging gebracht. Tussen oorzaak en beweging is een causaal verband nodig. Levende wezens bewegen altijd, gedragen zich altijd, per definitie. Het bewegen ervan behoeft dus geen verklaring. Wat wel een verklaring nodig heeft, is hoe ze zich bewegen, wat ze doen en op welke wijze ze het doen. Het gedragsfunctionalisme leent zich bijzonder voor dit soort verklaringen op voorwaarde dat men het als een open systeem hanteert. Hiermee bedoelen we dat het gedragsfunctionalisme zo moet gestructureerd zijn dat het ruimte blijft geven aan eventuele, virtuele verklaringen waarover wij nu nog niet beschikken, dus dat wij durven stellen dat er oorzaken aan het werk kunnen zijn die gedragingen in bepaalde richtingen duwen, die wij nu nog niet kennen, of slechts maar flauw vermoeden met onze huidige stand van kennis. Dit uitgangspunt lijkt ons realistischer en vruchtbaarder dan te doen alsof wij vandaag een antwoord en een verklaring hebben voor alle problemen in het gedrag van mens en maatschappij die wij kunnen ontmoeten. Ons denken over het gedrag van mens en maatschappij dient veel hypothetischer geformuleerd dan wij dit gewoon zijn. Op dit vlak vertonen de natuurwetenschappen veel minder schroom om te zeggen wat zij nog niet weten.

Voor de duurzaamheid van de wetenschappelijke bevindingen moet ook in de menswetenschappen, zoals in de natuurwetenschappen, een grondiger onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds de beschrijving van de gedragingen van mensen en instellingen en anderzijds de verklaringen ervan. De beschrijvingen verliezen hun geldigheid niet zo vlug als de verklaringen, de theorieën, de theoretische modellen. Gedragingen zijn zoals ze zijn en ook weer niet. We weten voldoende dat alle waarnemingen en vaststellingen van gedragingen, alle beschrijvingen dus, in hoge mate beïnvloed zijn door achterliggende theorieën en opvattingen waarvan we ons niet altijd bewust zijn.

¹ Het is onder het begrip 'neofunctionalisme' dat Jeffrey C. ALEXANDER, *Neofunctionalism and after*, 1998, het functionalisme opnieuw onder de belangstelling heeft weten te brengen met daarbij een zware klemtoon op T. PARSONS. In welke mate hij erin is geslaagd een duidelijk antwoord te geven op de oude aantijgingen blijft een open vraag. Bijzonder nuttig voor de studie van het functionalisme is de uitgave van de veertig meest bekende publicaties over die sociologische richting door Paul COLOMY, ed., *Functionalist Sociology*, 2 vols., 1990.

² Een eerste bescheiden en beperkte aanzet voor de ontwikkeling van deze theorie werd reeds gegeven in H. GAUS, *The Function of Fiction*. Het begrip gedragsfunctionalisme komt daarin evenwel nog niet voor.

Vanaf het ogenblik dat wij onze ogen openen, bepaalt onze geest wat we zien. Maar aan deze immense beperking valt nu eenmaal niet te ontsnappen. We moeten roeien met de riemen die we hebben, hoe broos ze ook zijn. Wat de geldigheid van onze verklaringsmodellen betreft, gelden blijkbaar ook nog andere beperkingen. Soms kan men zich afvragen of in de sociale wetenschappen, onder invloed van wetenschapsociologische krachten, de verhoudingen niet helemaal omgekeerd zijn. In plaats van aarzelend en twijfelend op zoek te gaan naar geldige verklaringsmodellen, gaat men in razend tempo op zoek naar argumenten, niet altijd feiten, om bestaande modellen af te schieten, zonder daarvoor eigenlijk iets in de plaats te brengen. De publicatiedwang van de geïstitutionaliseerde wetenschap laat sociale wetenschappers soms zelfs geen andere mogelijkheid dan zo te handelen.

2. Modellen en theorieën

Wij gebruiken bestendig modellen en theorieën bij onze alledaagse waarnemingen, verklaringen en handelingen. In de meeste gevallen zijn we er ons niet van bewust en kunnen dus ook niet de vele tegenstrijdigheden bemerken die in ons alledaags amalgaam van modellen en theorieën voorkomen. Voor de noden van het dagelijks leven hoeft dit schijnbaar niet. Het wetenschappelijk denken daarentegen veronderstelt wel een bewustzijn van de theorieën en modellen die we gebruiken. Ofschoon bij nader onderzoek zonder twijfel ook zal blijken dat ook daar hoogbewuste en duidelijk geëxpliciteerde modellen voorkomen naast zulk alledaags amalgaam.

Met modellen en theorieën zijn niet noodzakelijk hoogdravende academische constructies gemeoid. Het zijn voorstellingen over hoe de maatschappij functioneert, over de eerlijkheid van mensen, over de zelfzucht van mensen en hun streven naar bezit en geld en veiligheid, over het gebrek aan loyaliteit en dankbaarheid, over de commercialisering van de sport, de vergiftiging van onze voeding, enz. Beperken we ons tot gedragsmodellen, dan gaat het over onze verwachtingen, heel concreet, over hoe mensen zich in bepaalde omstandigheden vermoedelijk zullen gedragen. Doorgaans berusten deze voor een stuk op waarnemingen, voor een deel weerspiegelen ze ook de eigen persoonlijkheidskenmerken, voor een stuk berusten ze op informatie en communicatie. Bijvoorbeeld: als iemand thuis komt en hij gooit steeds zijn hoed op een stoel, dan verwacht na enige tijd de partner dat hij dit zal doen, dan hanteert hij een gedragsmodel; als wij bij een aanhoudende verslechterende economische situatie verwachten dat de mensen radicaler zullen worden, dan hanteren wij een gedragsmodel.

Zulke modellen, en laat het ons voorlopig bij deze eenvoudige voorbeelden houden, zijn heel belangrijk. Aan de ene kant vormen ze de neerslag van een uitgebreide waarneming over een lange tijdsperiode, zowel van eigen ervaringen als van informatie en communicatie, steeds geënt op de eigen persoonlijkheidskenmerken. Aan de andere kant sturen ze onze waarneming. Ze vormen als het ware een bril die bepaalt wat in ons blikveld, ons belangstellingsveld valt, waardoor in vele gevallen deze modellen een bijkomende bevestiging krijgen. Tenslotte bepalen ze ook onze verwachtingen. Onvermoed gedrag kan men niet verwachten. Onze gedragsmodellen vertellen ons ook wat we van onze medemensen kunnen of mogen verwachten, of niet.

In de sociale wetenschappen gebeurt in principe hetzelfde, maar dan wel bewuster en met meer garanties inzake waarneming en beschrijving, inzake representativiteit van het aantal te bestuderen gedragingen, met meer voorzichtigheid bij de overstap van beschrijvingen naar hypothesevorming, wetende dat de waarneming waarschijnlijk door protohypothesen is beïnvloed, de hypothesen uit het amalgaam van de alledaagsheid. Het einddoel blijft uiteindelijk steeds te komen tot hypothesen

in verband met regelmatigigheden van het gedrag, of regelmatigheden in de kansen van mogelijk gedrag. Want het is slechts in de mate dat regelmatigheden kunnen worden geconstrueerd, dat men ook wetenschappelijk verantwoorde verwachtingen betreffende het toekomstige gedrag van groepen en individuen kan ontwikkelen. Anders gesteld: we vertrekken van in het begin reeds van modellen waarvan de herkomst meestal erg onduidelijk is, wat er eigenlijk weinig toe doet, om te komen tot een nieuw of verbeterd model, dat in elk geval veel bewuster is, dat een grotere geldigheid heeft m.b.t. het aantal mensen waarvoor het geldt, m.b.t. de duur, m.b.t. de contextfactoren waarbinnen we dit model, d.i. dit soort gedragingen, opnieuw mogen verwachten.

Daarom is het ook begrijpelijk dat de sociale wetenschappen zich niet kunnen en willen bezig houden met het eenmalige, maar steeds 'een pak eenmaligheden' nodig hebben voor de ontwikkeling van een gedragsmodel. Zo gezien is een wetenschappelijke studie van het eenmalige eigenlijk een *contradictio in terminis*. Het eenmalige, voor zover dit al zou bestaan en niet veleer het resultaat is van een bepaald waarnemingsconcept, kan men alleen beschrijven, maar niet meer vergelijken, en er dus ook geen hypothesen mee vormen.

3. Gedragsmodellen

Uit het vorige blijkt dat modellen steeds veralgemeningen zijn van een aantal concrete gedragingen die men waargenomen heeft, die men zelf ervaren heeft, of die men gehoord of gelezen heeft, en die, als het om een wetenschappelijke veralgemening gaat, ook geverifieerd kunnen worden.

Nu kan men er in de sociale wetenschappen niet onderuit zich minstens op dit punt eventjes met de linguïstiek in te laten omdat woorden ook veralgemeningen zijn en concrete feiten steeds concrete feiten zijn, ook al bestaan ze voor ons maar in ons bewustzijn, en omdat veralgemeningen, modellen, noodgedwongen steeds bewustzijnsverschijnselen zijn. Het is de taal die onze werkelijkheid modelleert, of juist, wij modelleren met de taal de werkelijkheid, en hierbij mogen we, zoals gezegd, nooit uit het oog verliezen dat elk woord reeds een veralgemening is. Het woord 'stoel' is een veralgemening, een abstractie, en verwijst niet naar een concrete stoel. Er zijn ook gradaties van veralgemeningen die gaan van enerzijds een substantief als 'stoel', tot anderzijds begrippen zoals 'democratie', 'verzuiling', 'rechtvaardigheid'. Slechts door het toevoegen van bijkomende kenmerken, die uiteraard weer woorden en dus veralgemeningen zijn, wordt de stoel of de democratie concreter.

Indien men in toenemende mate gaat gebruik maken van abstracties zonder zich telkens de vraag te stellen welke werkelijkheid deze nu dekken, kan men wel tot bijzonder stieriele teksten komen. Iemand kan het hebben over de functie van de politieke partijen met de komende globalisering, zonder eigenlijk een preciezere of concretere voorstelling te hebben van wat er nu met functie, met politiek, met partij of met globalisering kan bedoeld zijn. Terwijl de lezer eigenlijk maar met het vervolg van het verhaal en de zich daarin voordoende contradicties, de onwetendheid van de auteur over de inhoud van deze begrippen kan gaan vermoeden. Maar als de lezer ook niet precies weet wat deze begrippen dekken, zal hij ook de contradicties niet kunnen bemerken, zodat ook voor hem de tekst uiterlijk een zeer samenhangende en zinvolle indruk heeft. De abstracties zijn hierbij verworpen tot holle dozen. Holle dozen kunnen zich niet gedragen en kennen geen behoeften en zijn daarom in een gedragsfunctionalistische aanzet bijzonder verdacht.

4. Twee dichotomieën

Het is in alle opzichten merkwaardig hoe de mensen er steeds opnieuw in slagen zo fundamentele tweedelingen in hun waarneming door te voeren, alsof het ijzeren gordijnen zijn. Ze kennen overigens zo een lang bestaan dat ze ergens aan behoefte blijken tegemoet te komen.

De Grieken en Romeinen maakten het onderscheid tussen zichzelf en alle anderen, die ze barbaren noemden. De christenen deden dit ook en noemden de anderen heidenen. Het ijzeren gordijn tussen het hemelse en het aardse, tussen het *Diesseitige* en het *Jenseitige*, houdt nog steeds stand. Met het oog op de ontwikkeling van de gedragsfunctionalistische optiek zijn er twee dichotomieën waaraan we niet voorbij kunnen: de scheiding tussen individu en groep en de scheiding tussen het emotionele en het rationele. Ook na dit zal het laatste woord hierover nog niet gezegd zijn.

De scheiding tussen enerzijds het rationele en anderzijds het emotionele gaat ver terug in onze geschiedenis en heeft daar vele symbolische uitdrukkingvormen gevonden. Het rationele werd gelijk gesteld met het goddelijke, het zuivere, het licht. Het emotionele werd gelijk gesteld met het instinctieve, het bestiale, de duisternis. Met de Verlichting en de ontwikkeling van de exacte wetenschappen heeft de rede een onvoorstelbaar aanzien gewonnen. In de Franse en de Napoleontische tijd werden er zelfs tempels opgericht ter verering van de godin Rede. Het hele opvoedingsproces is sindsdien tamelijk eenzijdig georiënteerd op de ontwikkeling van onze rationele talenten. Emotionele of affectieve opvoeding bestaat zelfs vandaag nog niet. Alle problemen konden wel opgelost worden met één of andere *rational choice*-theorie, en emoties moet je uitpraten, dus rationaliseren. Uitingen van een emotionaliteit, zoals huilen, werd bij voorkeur aan de vrouwen overgelaten, en bij mannen als een zwakheid aanzien.

Dit alles zou ons hier tamelijk onverschillig kunnen laten ware het niet dat wij hier bezig zijn met de studie van het hoe en het waarom van het menselijke gedrag en dus ook met het enorme aandeel dat de psyche hierin speelt. Hoe kunnen wij tot enige geldige kennis komen bij de studie van het menselijke gedrag als één van de hoofdcomponenten daarvan, de psyche, het onbewuste, de emotie, het affect, hierin slechts een marginale rol mag toebedeeld krijgen op grond van een historische traditie waarin deze scheiding een totaal andere functionaliteit had?³

In de dagelijkse werkelijkheid zien wij de eenheid van het emotionele en het rationele bestendig bezig. Met enige openheid kunnen we ze in ons eigen gedrag bemerken, de toepassingen van de psychologie bewijzen ze elke dag, maar de eenheid van rationele en het emotionele in het kennisproces van de sociale wetenschappen is voor velen nog een misplaatste grap. De consequenties daarvan kunnen zwaar zijn: want, indien enerzijds in de feitelijkheid van het sociale gedrag de emotionaliteit zo een belangrijke rol speelt, maar indien anderzijds in de modellen die worden gebruikt in de sociale wetenschappen voor de verklaring van het sociale gedrag geen plaats wordt ingeruimd voor de psyche, leiden deze modellen dan niet noodgedwongen tot onnuttige kennis?

De man die deze dichotomie in de sociologie heeft ingebouwd en ze tot een fundamenteel geloofspunt voor sociologen heeft verheven, was Emile Durkheim op het einde van de vorige eeuw.⁴ Elke verklaring van een sociaal fenomeen door een psychisch fenomeen is voor hem een

³ Een opmerkelijke poging in die zin is het werk van Werner KIRCHGÄSSNER, *Probleme der Einheit von Rationalem und Emotionalem im Erkenntnisprozess*. Het werk handelt vooral over de relatie taal en denken en niet over het kennisproces in het algemeen. De obligate wierook voor het socialisme moet men niet ernstig nemen. Zonder dit zou het werk waarschijnlijk in de voormalige DDR niet hebben kunnen verschijnen.

⁴ DURKHEIM, E., *Les règles de la méthode sociologique*. Parijs 1895. Voor deze tekst werd gebruik gemaakt van: *De sociologische methode*. Ingeleid door prof. dr. E. Leemans. Antwerpen/Rotterdam, 1969. Alle hiernavolgende citaten

valse verklaring. Oorzaken en functie van sociale fenomenen moeten gezocht worden in andere sociale feiten. Sociale feiten kunnen aldus niet meer herleid worden tot andere disciplines. Volgen wij hem in zijn redenering: “Dat de stof van het sociale leven niet verklaard kan worden door zuiver psychologische factoren, d.w.z. door gesteltenissen van het individuele bewustzijn, schijnt ons zonder meer duidelijk.” “Om te begrijpen op welke wijze de samenleving zichzelf en de wereld die haar omringt voorstelt, moet men de aard van de samenleving en niet de aard van de enkeling nagaan.” “De mythen, de volkse legenden, de godsdienstige opvattingen van allerlei soort, de morele overtuigingen, enz., drukken een andere werkelijkheid uit dan de individuele.” Dit alles houdt in “dat de sociologie in geen geval zo maar aan de psychologie een of andere vooropstelling kan ontleen om ze als zodanig op sociale feiten toe te passen.”

Hiermee heeft Durkheim aan vele generaties sociologen een vrijkaart gegeven om zich niet meer met psychologie te moeten inlaten, een vrijkaart die voor velen onder hen nog steeds geldig is. Noodgedwongen is hierdoor heel wat embryonale psychologie die de sociologen uit het dagelijks leven halen, met al zijn inconsistenties, de sociologie binnengedrongen. Zijn sofistieke redenering om zijn tegenstanders te overtuigen is heel eenvoudig: het geheel vertoont eigenschappen die niet in de samenstellende delen aanwezig zijn. Hij zegt niet dat de som meer is dan de delen, hij zegt dat het geheel eigenschappen bevat die niet in de delen aanwezig zijn. “De hardheid van het brons ligt noch in het koper, noch in het tin, noch in het lood waaruit het vervaardigd is, die zachte of plooibare elementen zijn, doch ligt in hun mengsel.” En perfect naar analogie van dit voorbeeld vervolgt hij dan: “Passen wij dit principe toe op de sociologie. Als men het met ons eens is dat deze synthese sui generis waaruit iedere samenleving bestaat, nieuwe verschijnselen doet ontstaan, verschillend van die welke zich in het bewustzijn van de enkeling voordoen, moet men wel aannemen dat deze specifieke feiten vervat liggen in de samenleving zelf die ze voortbrengt, en niet in de delen, d.w.z. de leden.” Ergens schijnt hij dan toch te beseffen dat men niet helemaal zonder psychologie kan, maar dit is dan voor hem natuurlijk het collectieve bewustzijn, dat, hoe kan het ook anders, van een andere aard is dan het individuele bewustzijn. “De mentaliteit van groepen is niet die van enkelingen; zij heeft haar eigen wetten.” Hij noemt dit sociale psychologie maar voegt eraan toe dat hierover nog niet veel geweten is, zodat ook nooit kan nagegaan worden of deze al dan niet de wetten van de individuele psychologie herhalen. Het lijkt er bij hem niet in te gaan dat er alleen maar ‘bewustzijn’ van enkelingen bestaan, dat de samenleving, het volk, groepen, enz. geen bewustzijn hebben dat ergens boven of buiten de individuen zou bestaan. Wat men wel kan vaststellen is dat het individuele bewustzijn, de individuele psyche op een andere manier, binnen het individu, functioneert, als zich dit individu in een groep of in een massa bevindt.

En het is natuurlijk ook zo dat denkinhouden en denkwijzen van leden van dezelfde groep veel onderlinge gelijkenis vertonen, waardoor het net is alsof deze collectiviteit een boven de individuen staand gemeenschappelijk bewustzijn heeft. Maar dit kan natuurlijk nooit meer zijn dan beeldspraak. Maar Durkheim volhardt: “Want al wat dit inhoudt is juist dat collectieve wijzen van denken of handelen een realiteit hebben buiten de individuen, die er zich op ieder ogenblik conform naar gedragen.”

Het is voor het gedragsfunctionalisme zeer belangrijk dat deze Durkheimiaanse metaforen, die nog bij duizenden andere auteurs aan te treffen zijn, en die door de politiek ook hopeloos misbruikt werden, definitief als beeldspraak, als metaforen worden onderkend, zodat men aan abstracties geen eigenschappen toekent die slechts een levend wezen kan hebben.⁵ Bijvoorbeeld: de behoeften van

komen uit het Voorwoord bij de tweede uitgave (pp. 35-48) van deze uitgave.

⁵ Het gaat hier eigenlijk om wat men gewoonlijk reïfictie noemt (Latijn *res*= zaak, ding), dus letterlijk ‘verdinglijking’. A.S. REBER schrijft hierover, terecht: “In feite echter is het een van de meer verleidelijke wijzen waarop de beoefenaars van de sociale wetenschappen de status van vele van hun hypothetische begrippen vertekenen en onjuist voorstellen. Cfr. Woordenboek van de psychologie, p. 462

het leger, de behoeften van de bureaucratie, de behoeften van het kapitaal, enz., zijn dus allemaal metaforen, slechts mensen kennen behoeften. Anderzijds staat het eveneens vast dat in de economie van het taalgebruik dergelijke metaforen zonder twijfel hun nut hebben als het erop aan komt de eigenschappen, behoeften, van vele delen van een geheel, van een instelling, in een verzamelbegrip weer te geven. Maar hierop hoeven we hier niet dieper in te gaan omdat wij dan een hoofdstuk moeten openen over het nut en de betekenis van beeldspraak in het wetenschappelijke taalgebruik in het algemeen.

Met de hier geciteerde woorden van Durkheim zijn we ook reeds midden in de tweede dichotomie terechtgekomen, namelijk de verbroken eenheid tussen individu en groep. Ook dit ijzeren gordijn is van belang voor de ontwikkeling van een gedragsfunctionalistische theorie, maar nog een heel stuk complexer dan deze laatste. Herinnert deze antinomie niet onmiddellijk aan de totaal tegengestelde waardetoekenningen die het communisme en het socialisme aan enerzijds individu en anderzijds de collectiviteit heeft gegeven, met de duidelijke primauteit van de collectiviteit op het individu ? Is in een maatschappij die is opgebouwd op privaat bezit en individuele verantwoordelijkheid, komende uit een religieus universum waarin iedereen individueel verantwoording verschuldigd is aan god, het woord collectiviteit geen taboe ? Is in een maatschappij met een consumptie-industrie die steunt op de accentuering van de individuele verschillen het begrip collectiviteit geen totaal overvullende notie ?

Romantische collectiviteiten zoals 'volk' en 'natie' worden bij gelegenheid wel getolereerd, maar ook niet door iedereen. Het begrip 'klasse' wordt al sinds het einde van de negentiende eeuw uit het katholieke taalgebruik gebannen als iets dat in werkelijkheid niet bestaat. Sociale lagen wordt aanvaard, en vooral het woord 'groepen' wordt aanvaard omdat 'groepen' steeds expliciet of impliciet worden afgelijnd en begrepen in functie van bepaalde criteria die elk ogenblik anders kunnen opgevat worden.

Met deze onvoorstelbaar scherpe accentuering van het individu en de individualiteit worden heel wat culturele verschijnselen vlot over het hoofd gezien die precies aantonen in welke mate, naast de vele eigenschappen waardoor mensen van elkaar verschillen, diezelfde mensen tezelfdertijd over onnoemelijk veel gemeenschappelijkheden beschikken. Want de vraag is dan: hoeveel, en welke eigenschappen dienen twee mensen met elkaar gemeen te hebben om bij eenzelfde dramatische scène uit een film tot tranens toe ontroerd te worden of om bij eenzelfde opeenvolging van noten of dezelfde aria van Pavarotti heel stilletjes te worden, of bij eenzelfde grap in lachen uit te barsten, of om het elegante gedrag van een huiskat te appreciëren ? Maar het is nu eenmaal zo dat ons hele opvoedingsproces ons wel de zin en de betekenis duidelijk maakt van de individuele verschillen, maar geen lovend woord over heeft voor de gelijkaardigheid van de vele mensen met elkaar. En wat nu oorzaak van deze gelijkaardigheid is, cultuur of natuur (genen), is hier van geen belang.

Het is evident dat de studie van groepen steeds te doen krijgt met de vele kenmerken en eigenschappen die mensen met elkaar gemeenschappelijk hebben zonder iets af te doen aan de betekenis en de waardevolheid van de individuele verschillen. Om het met een beeld uit te drukken: indien één film, één popsong, enz., wordt geapprecieerd van Chicago tot Tokio, dan hebben deze mensen iets gemeenschappelijk. De collectiviteit van cultuurconsumptie, en, meer algemeen, van behoeften, impliceert een collectiviteit van predisposities om deze cultuurverschijnselen te appreciëren. De analyse van de consumptie, de analyse van de behoeften voert ons daarom automatisch tot de conclusie van een gemeenschappelijkheid van behoeften. De appreciatie van, de 'consumptie' van een extreem rechtse of een extreem linkse ideologie voert ons automatisch tot de conclusie van het collectief bestaan van een behoefte aan dit soort ideologie. Op dit moment, en alleen bij de mensen, bij al die individuen die ze appreciëren. Elk groepsverschijnsel is per definitie op hetzelfde moment ook een individueel verschijnsel, en de analyse van dit verschijnsel als

individueel verschijnsel, is even waardevol als de analyse ervan als groepsverschijnsel ter verklaring van zowel het individuele en het groepsgedrag. Vanuit deze optiek is er een eenheid tussen individu en groep die ook als dusdanig moet benaderd worden.

5. Functionaliteit

Nu we het woord 'behoefte' te onzer beschikking hebben, kunnen we ook het woord 'functionaliteit' introduceren. Algemeen gesteld: er is een behoefte om een bepaalde daad te stellen, op deze behoefte komt een antwoord, namelijk de daad zelf (die ons het vermoeden van het bestaan van die behoefte heeft verraden). Dit antwoord, of beter deze daad wordt gesteld om de aanvankelijke behoefte op te heffen of te milderen. Die behoefte kan in dezelfde of in gewijzigde vorm na kortere of langere tijd opnieuw optreden. Op dit moment bevinden we ons nog steeds buiten de moraal: het kan immers ook een behoefte zijn om te doden of te vernielen, om huizen te bekladden en ruiten in te gooien of vreemdelingen af te tuigen, maar ook een behoefte om zieken te helpen en zwakkeren bij te staan, enz. Met welke morele connotaties die behoefte verschijnt en al dan niet in gedragingen wordt omgezet, is een ander cultureel-psychisch probleem, waarvoor Freud ons de term *Über-Ich* (in de volkstaal: het geweten) heeft gegeven.

Nu stellen we een nieuwe taalconventie voor, een nieuwe semantische ingreep: laat ons functioneel noemen de mate waarin de gedraging zelf de achterliggende behoefte (die we meestal niet helemaal kennen) opheft. Ook hier zitten we weer met axioma's. Zijn alle gedragingen dan functioneel? Ja, althans indien het om gedragingen gaat die voortdurend opnieuw gesteld worden en die door meerdere of vele mensen gesteld worden. En zij zijn uiteraard alleen voor hen functioneel, en slechts op het moment dat ze die gedragingen stellen. Kort: slechts gedragingen die een zekere verspreiding kennen in de ruimte en de tijd kunnen als functioneel voor de betrokkenen worden bestempeld. Immers, individuen kunnen gedragingen stellen waarvan ze verwachten dat ze functioneel zullen zijn t.a.v. hun behoeften, maar die uiteindelijk niet blijken te zijn waardoor die individuen die gedragingen ook niet meer zullen stellen. Deze gedragingen die eerder sporadisch en toevallig voorkomen laten we dan ook verder buiten beschouwing. Wegens hun gebrek aan verspreiding laten ze ook weinig sporen na. Het recurrente karakter van gedragingen is wel een belangrijk element.

De functionaliteit van gedragingen van individuen, groepen en massa's t.a.v. hun achterliggende behoeften op het moment dat deze daden worden gesteld, noemen wij gedragsfunctionalisme. Of deze achterliggende behoeften nu systeembehoudend of systeemvernietigend van aard zijn, is een heel andere vraag, de vraag naar het ontstaan en de groei van deze behoeften en naar de effecten van de eruit voortvloeiende gedragingen op de materiële mentale en sociale context. Het begrip 'disfunctioneel' is dus in het hier geschetste gedragsfunctionalisme een overbodige notie.

Indien gedragingen functioneel zijn ten aanzien van de achterliggende behoeften die ze veroorzaken, dan impliceert dit nog geen maximale functionaliteit. Tot op welke hoogte zij werkelijk functioneel zijn, kunnen wij eigenlijk nooit weten aangezien we nooit een precies zicht kunnen krijgen op de aard van deze achterliggende behoefte. Daarom weten we ook nooit exact in welke mate de gedraging zelf de achterliggende behoefte opheft of mildert. Dat dit nochtans tot op zekere hoogte wel het geval moet zijn, kunnen we afleiden uit het feit dat het individu of de massa's individuen dezelfde gedragingen steeds opnieuw verrichten. Dus moeten ze een zekere effectiviteit hebben in hun behoeftebevredigende werking. Het is denkbaar en zelfs waarschijnlijk dat in de cultuur van een massa, of van een groep, of van subgroepen, er geen gedragingen bestaan

die wel effectiever zouden zijn bij het bevredigen van bepaalde behoeften, of dat zij wel bestaan maar bijvoorbeeld taboe zijn, of onbetaalbaar zijn, waardoor de individuen, en door de vraag van velen de hele cultuur op zoek gaat naar functionele alternatieven.

Indien we aannemen dat met de maatschappelijke evolutie en haar culturele dynamiek de aard en soort van de behoeften bestendig in beweging zijn, zich traag of vlug wijzigen, en het tempo al dan niet beïnvloed wordt door één of meerdere van de vele contextfactoren, dan spruit hieruit voort dat ook de functionele gedragingen ten gevolge hiervan evolueren. De evolutie van de contextfactoren kunnen ook nieuwe en meer functionele gedragingen mogelijk maken ten aanzien van dezelfde of gelijkaardige behoeften, maar kunnen ook nieuwe behoeften creëren, bestaande behoeften variëren en diversifiëren, waardoor ook de graad van functionaliteit van de gedragingen zelf kan toenemen.

6. Voorstelling van het gedragsfunctionalisme

Het gedragsfunctionalisme is zowel een andere manier om de mensen en hun gedragingen te bekijken als een aanzet tot een enigszins andere wetenschappelijke methode om deze te beschrijven dan de op het ogenblik gebruikelijke. De elementen waaruit het is samengesteld, zijn geenszins nieuw, maar de synthese ervan is dit o.i. wel. Uiteindelijk biedt zij ook de aanzet tot een enigszins andere theorievorming.

Wij beginnen met een beknopte en dus uiteraard ongenueanceerde synthese van wat met het gedragsfunctionalisme is bedoeld. In de daaropvolgende hoofdstukken worden dan enkele raak- en verschilpunten met de gangbare functionalistische denkwijzen nader bekeken en wordt op een aantal sleutelbegrippen van het gedragsfunctionalisme dieper ingegaan.

Het gedragsfunctionalisme gaat uit van de veronderstelling dat alle gedragingen van mensen een antwoord zijn op achterliggende behoeften. Anders gezegd, wat een mens ook doet, steeds moet men vanuit een gedragsfunctionalistische hoek veronderstellen dat er aan deze gedraging een behoefte vooraf gaat. De hele geschiedenis van de mensheid is aldus niet meer dan de buitenkant van een achterliggende geschiedenis van de menselijke behoeften, die uiteraard in zeer hoge mate door de geschiedenis van de buitenkant is beïnvloed.

Indien wij dit aanvaarden wordt onze blik op de werkelijkheid in twee gedeeld, zoals een *window* een computerscherm in twee deelt, of zoals iemand met een bril met twee verschillende glazen de wereld met een dubbel focus bekijkt: bovenaan de zichtbare, uiterlijke gedragingen, onderaan de behoeften die tot deze uiterlijke gedragingen hebben geleid. Bijvoorbeeld: iemand gaat naar de bioscoop, dus is er op dit ogenblik in hem een behoefte om naar de bioscoop te gaan.

De achterliggende behoeften brengen de mensen ertoe de daden te stellen die in de eerste plaats tot doel hebben in de mate van het mogelijke en binnen een gegeven context een antwoord te geven op die behoeften. Vanuit gedragsfunctionalistische hoek dient wel gesteld dat dit complex geheel van achterliggende stabiele en labiele, duurzame en kortstondige, bewuste en onbewuste, nauwelijks gekende en soms onvermoede behoeften a-priori niet bekend is. Het woord 'behoefte' wordt hier in een afwijkende betekenis als een soort verzamelbegrip gebruikt om de op het eerste ogenblik nog niet definieerbare behoeften onder te brengen. Zo postuleren we een 'behoefte om naar de bioscoop te gaan'. Over welke soort behoefte het hier gaat, kan pas door nader onderzoek bepaald worden. Anders gezegd, we kennen die behoefte niet, maar aangezien de persoon naar de bioscoop gaat, moet ze aanwezig zijn.

Nu de volgende stap. Het kijken naar de film is voor de kijker een heel specifieke ervaring, die uiteraard in de eerste plaats psychisch is. Indien de man tevreden buiten komt, kunnen we stellen dat die ervaring van de film de oorspronkelijke behoefte, die hem ertoe aangezet heeft naar de film te gaan, heeft opgeheven, gemilderd, of afgezwakt. Tot hij opnieuw zin krijgt om naar de bioscoop te gaan. Zoals gezegd, de oorspronkelijke behoefte die hem ertoe aangezet heeft naar de bioscoop te gaan kennen we niet, maar nu kan de analyse van de film die hij gezien heeft misschien iets meer vertellen over de aard van die behoefte.

Samengevat kunnen we nu stellen: van zodra een mens daden stelt, zich op een bepaalde wijze gedraagt, ligt er een behoefte aan dit gedrag aan de basis. De gedragingen die hij stelt hebben op hem een bepaalde uitwerking en die uitwerking is eigenlijk datgene wat de mens zoekt, want het is die uitwerking, dit effect, dat de oorspronkelijke behoeften helemaal of gedeeltelijk opheft. Of nog korter: behoefte A leidt tot gedraging B die het effect C heeft en dit effect C heft de behoefte A voor kortere of langere tijd op.

Dit schema laat ons meteen toe het begrip functie en functionaliteit in een duidelijk afwijkende zin te definiëren: een gedraging B is functioneel in de mate het effect C de oorspronkelijke behoefte A opheft. De kern van gedragsfunctionalisme is dus psychologisch. Maar van zodra we de vraag stellen naar de oorsprong van de behoeften A, naar hun aard en hun intensiteit, komen we in de maatschappij terecht. Bij het onderzoek naar de aard en het soort gedragingen die mogelijk zijn binnen een bepaalde historische context, komen we weer in de maatschappij terecht. Zo ook met de vraag of er alternatieve gedragingen mogelijk zijn die eveneens op misschien een ander wijze aan de behoeften tegemoet komen. Het begrip 'functionele alternatieven' wordt in de gedragsfunctionalistische optiek alleen in die zin gebruikt.

In welke mate gedragingen functioneel zijn, d.w.z. in welke mate ze door het effect dat ze hebben de oorspronkelijke behoeften opheffen, kan men eigenlijk precies niet zeggen in die zin dat men daar nu geen cijfer kan op plakken. Men kan alleen stellen dat dit meer dan voldoende moet zijn voor die mensen die de gedraging steeds blijven herhalen.

Stellen we het nu iets ruimer, en spreken we van sociale gedragingen in plaats van naar een film kijken, dan kunnen we stellen dat alle sociale gedragingen, door de uitwerking die ze hebben op de mensen die eraan deelnemen, functioneel zijn, d.w.z. in voldoende mate de achterliggende behoeften van vele individuen opheffen. De herhaling van de gedragingen is dus essentieel.

Op het eerste gezicht lijkt het allemaal eenvoudig en zelfs hier en daar tautologisch. Enkele voorbeelden volstaan om de moeilijkheidsgraad van gedragsfunctionalistische optiek te illustreren. Op een zonnige zaterdag zijn er tienduizenden die voor hun deur hun auto wassen, die de behoefte ervaren hun auto te wassen. Wat is het effect van die wasbeurt op straat op die mensen? Wat doet hen dat? Want pas als we dit weten, kunnen we een vermoeden krijgen van de achterliggende behoeften. Een ander voorbeeld. Elke morgen lezen er miljoenen een krant bij hun koffie? Welke uitwerking heeft die zeer specifieke lectuur in zeer specifieke omstandigheden op die lezers? Een derde voorbeeld. Wat is de uitwerking op elk individu afzonderlijk van bijvoorbeeld voetbal kijken, het dragen van zwarte jurken i.p.v. gele, het werken in de tuin, het naar de mis gaan, het bijwonen van politieke vergaderingen, het huwelijk, het toerisme, onderwijs, terrorisme, enz. Zijn de behoeften die achter deze gedragingen liggen allemaal afzonderlijke behoeften, of kunnen ze samengebracht worden tot meer gemeenschappelijke, bijvoorbeeld behoefte aan intimiteit, behoefte aan agressie, behoefte aan creativiteit, enz., in één woord tot de gekende lijsten van bestaande behoeften die door verschillende auteurs is naar voor gebracht?

Uit het voorgaande is ook wel duidelijk geworden dat de gedragsfunctionalistische zienswijze niet van toepassing kan zijn op gedragingen die mensen onder dwang of uit noodzaak verrichten. Op het eerst gezicht is dit wel erg vanzelfsprekend, maar bij nader toezien ook wel complexer. Wat met de uiterlijke dwang die verinnerlijkt wordt, dus omgezet wordt in eigen behoeften ?

Aangezien het in de sociale wetenschappen steeds om het gedrag van meerdere mensen gaat, tot zelfs het gedrag van massa's, is het gedragsfunctionalisme per definitie van toepassing op de individuele behoeften van meerdere mensen. Individueel in de zin dat slechts een individu behoeften kan hebben, ze gewaar worden, ook al zijn een aantal van die individuele behoeften gemeenschappelijk aan duizenden of miljoenen mensen.

Deze summier samenvatting heeft alleen tot doel een voorafgaande indruk te geven van het gedragsfunctionalisme en kan wegens de afwezigheid van elke nuancering aanleiding geven tot misverstanden. In de loop van de verdere tekst wordt wel duidelijk wat wel en wat niet bedoeld is met deze samenvatting.

De gedragsfunctionalistische optiek is in veel hogere mate verbreid en gebruikt in de sociale wetenschappen dan men op het eerste gezicht zou vermoeden, maar dan wel impliciet en dikwijls weinig systematisch. Anderzijds is hij ook in het banale alledaagse leven massaal present, maar dan minder coherent.

Het is nu reeds duidelijk dat het gebruik van die optiek een aantal gevolgen zal hebben die we hier eveneens voorlopig en kort weergeven. Het gedragsfunctionalisme maakt het noodzakelijk het traditionele ijzeren gordijn tussen sociologie en psychologie definitief neer te halen en opent de weg naar een globaal-maatschappelijke, per definitie interdisciplinaire, gedragswetenschap waarin de individuele behoefte als sociaal gegeven wordt gezien en bij uitbreiding de behoeftestructuur van groepen als de centrale motor die de maatschappelijke verandering en de maatschappelijke niet-verandering genereert.

Met die zienswijze moet het mogelijk worden een duidelijker onderscheid te maken tussen het aandeel van de historische en maatschappelijke determinanten bij het tot stand komen en de evolutie van de behoeften en anderzijds het aandeel dat niet door de cultuur kan verklaard worden, maar waarvoor de 'natuur' moet ingeroepen worden. Achterliggend is er natuurlijk het gevaar dat wij alle behoeften die wij niet cultureel kunnen verklaren, eenvoudig wegens gebrek aan kennis, door de 'natuur' zullen verklaren.

De gedragsfunctionalistische optiek biedt ook een aanzet tot verklaring. Immers, na een eerste beschrijvende fase van vele en meestal niet erg samenhangende gedragingen en dito behoeften, moet men zich de vraag stellen, is er een model, een theorie, van waaruit deze veelheid van gedragingen en dus behoeften, kunnen verklaard worden ? Een theorie die weer in de eerste plaats in psychologische termen zal moeten verwoord worden. Bijvoorbeeld: in de politieke situering op de links-rechts schaal, dus de schaal van progressiviteit-behoudsgezindheid, stelt men vast dat mensen naarmate ze ouder worden, (de behoefte hebben om) zich behoudsgezinder gaan situeren. Indien men deze gedraging ook op andere vlakken dan het politieke kan vaststellen, bijvoorbeeld binnenhuisinrichting, de dagindeling, enz., dan kan men tot het gedragsmodel komen van de toename van de behoudsgezindheid in het algemeen met het voortschrijden van de leeftijd. Het feit dat men de in de politiek geconstateerde behoudsgezindheid kan losmaken van politiek gedrag, en door controle met vele andere gedragingen, als een relatief constant model van het ouder worden kan poneren, dat ook zijn toepassing vindt in de politiek, levert ons op dat ogenblik een verklaringsmodel, waarvan ook uiteraard de reikwijdte, de duur, de verspreiding moet vastgesteld

worden. Als individueel-psychologisch gegeven is een voortschrijdende behoudsgezindheid van het individu met het ouder worden misschien niet zo betekenisvol. Maar als een maatschappelijk gegeven is dit heel wat relevanter, bijvoorbeeld voor een partij die één derde van haar kiezers onder de gepensioneerden telt.

Nieuw bij deze aard van theorievorming is dat men vertrekt van een batterij van gedragingen en dus van behoeften, meestal erg uiteenlopend en onsamenhangend op het eerste gezicht. Die vele specifieke behoeften kunnen door veralgemenende begrippen, die in eerste instantie psychologisch zijn, samengebracht worden, waardoor ze meteen worden losgemaakt van de concrete taal, van de concrete gedragingen waarin ze werden waargenomen. Politieke, religieuze, consumptieve, e.a. gedragingen worden immers uitgedrukt in psychologische termen, de enige taal waarin behoeften kunnen geformuleerd worden. Het domein, het vakgebied waarin de vaststellingen werden gedaan verliest zijn betekenis. Hierdoor wordt het onderzoek onwillekeurig en noodgedwongen grensoverschrijdend, interdisciplinair, zo men wil.

Men kan bijvoorbeeld tot de vaststelling komen dat in een bepaalde periode de emotionaliteit in de maatschappij is toegenomen, omdat men ze kan constateren in politieke gedragingen, in artistieke producties, in de filmgenres, in de argumentatie van de marketing, enz. Maar eens zo ruim vastgesteld, kan men de verhoogde emotionaliteit ook extrapoleren naar gebieden die aanvankelijk niet bij het onderzoek zijn betrokken. Dit is juist het nut van een theorie, van een model. Hierbij kan zelfs de vraag betrokken worden van extrapolaties naar een onmiddellijke toekomst toe.

De verwachting die aan de basis van het gedragsfunctionalisme ligt, is dat, door alle gedragingen te aanzien als een functioneel correlaat van behoeften, de gedragingen systematischer kunnen bestudeerd worden. Door een dieper inzicht in het systeem van de behoeften kan dan overgegaan worden tot het onderzoek van de evolutie van de behoeften, die zonder twijfel een veel minder wisselvallig verloop kent dan de evolutie van de uiterlijke gedragingen. Bijvoorbeeld de behoefte aan fictionele identificatie met helden of de fictionele ervaring van angsten: in vroegere eeuwen kon dit alleen door het luisteren naar verhalen die werden verteld ('sprooksprekers'); op het einde van de negentiende eeuw werd dit bij grote groepen van de bevolking reeds mogelijk door het lezen van romans en vanaf de twintigste eeuw wordt die behoefte door grote delen van de bevolking bevredigd door de film. In de mate er een systematiek in de evolutie van de behoeften kan onderkend worden, worden ook prognoses ten aanzien van de evolutie van de behoeften mogelijk, wat niet betekent dat meteen ook kan gezegd worden langs welke concrete uiterlijke gedragingen deze zich zullen uiten.

7. Het functionalisme in het badwater van de sociologie

Het functionalisme als zienswijze, als methode, en als verklaring kent in de menswetenschappen reeds een lange geschiedenis. Een volledige uiteenzetting hiervan is hier niet relevant. Nochtans kunnen wij er niet helemaal aan voorbijgaan omdat enkele problemen uit deze geschiedenis nuttig zijn om het gedragsfunctionalisme te situeren. En verder, als wij een vorm van functionalisme opnieuw willen valoriseren, is het nuttig een idee te hebben van de redenen waarom de vorige in de steek werden gelaten.

8. Het begrip 'functie'

Het belangrijkste begrip is het begrip 'functie' zelf. In de antropologie kan men de vraag stellen: wat is de functie van een bepaald ritueel, bijvoorbeeld regendansen. In de fysiologie kan men zich afvragen wat de functie is van het zweten. In de sociologie bestaat het probleem van de functie van de familie in de moderne samenleving. In de psychologie heeft Freud zich de vraag gesteld naar de functie van de dromen.

De vraag naar de functie is dus heel verwant met de vraag: waartoe dient het sociale verschijnsel, wat is zijn nut. Op de vraag: wat is de functie van het zweten, kan men antwoorden: het afkoelen van het lichaam. Men kijkt dus eenvoudig naar wat de gevolgen zijn van zweten, en zegt dan dat dit gevolg, het afkoelen van het lichaam de functie is van het zweten. Als men die vraag evenwel stelt in de menswetenschappen, gaat dit mechanisme niet meer op dezelfde wijze op. De functie van regendansen bijvoorbeeld, of van de familie of van dromen. Men kan de functie van regendansen opvatten als een soort gebed tot de goden om regen. Maar aangezien het waarschijnlijk nooit regent na zulk een dans, is er geen objectief gevolg dat als functie kan aangegeven worden, zoals bij het zweten. Men kan dan antwoorden dat deze dansen beantwoorden aan de aan gevoelde behoefte uitdrukking te geven aan de op dit moment diepste verzuchting van elkeen. Men kan ook antwoorden dat regendansen dienen om de groepscohesie te bevorderen. Dus dat in periode van aanhoudende droogte behoefte bestaat aan een vorm van ritueel gedrag die het samenhorigheidsgevoel verstevigt. Beide laatste verklaringen zijn gedragsfunctionalistisch. Maar beide antwoorden, namelijk uitdrukking te geven aan een diepe verzuchting, en, de groepscohesie bevorderen, zijn twee behoeften die zomaar geponeerd worden. Op basis waarvan kan men zeggen dat die antwoorden juist of onjuist zijn? Zonder hierop dieper in te gaan moet men vanuit gedragsfunctionalistische hoek stellen dat één enkele gedragsvorm, regendansen, helemaal niet volstaat om die antwoorden te geven, die zelf al gedragsmodellen zijn. Om een idee te hebben van de behoefte zou men een precies inzicht moeten hebben in wat de psychische uitwerking is, het effect, op de dansers. Geen eenvoudige vraag natuurlijk, maar het is de eerste die moet gesteld worden vanuit gedragsfunctionalistische hoek.

Het antwoord op de vraag naar de functie van het dromen is nog moeilijker. De uitwerking van het hebben van dromen is niet waarneembaar, behalve misschien van nachtmerries. Sinds de ontdekking van de REM-fasen is natuurlijk al een belangrijk deel van de functie aangegeven waarvan Freud geen vermoeden kon hebben. Dromen vormen een essentieel deel van het slaaproces en zijn onmisbaar voor het herwinnen van energie. Opgemerkt dient wel dat de experimenten met de REM-slaap experimenten waren met het oog op de studie van de uitwerking, het effect van dromen, en dus volledig in het kader van het gedragsfunctionalisme liggen. Ofschoon onbewust moet ook in verband met dromen duidelijk 'een behoefte aan dromen' gepostuleerd worden. Wat het probleem van de graad van (on)bewustheid van de achterliggende behoeften illustreert. De hele problematiek komt natuurlijk op een andere dimensie te liggen van zodra men het kijken naar een film als een vorm van collectieve droom aanvaardt: het therapeutisch effect van de individuele droom op de levensgeschiedenis van de dromer wordt een therapeutisch effect van de collectieve droom op de collectieve levensgeschiedenis van de bioscoopbezoekers. Anders gesteld: vanuit gedragsfunctionalistisch optiek moeten veel bioscoopbezoekers veel emoties gemeenschappelijk hebben, aangezien ze door eenzelfde gedraging, het bekijken van eenzelfde film, geboeid worden

Wat natuurlijk niet verwonderlijk is gezien de hoge graad van gemeenschappelijkheid van eenieders individuele biografie met die van zijn buurman. Of verder: in de mate de materiële, sociale en mentale context van de mensen impact heeft op hun behoeften, in diezelfde mate heeft

die context impact op hun collectieve dromen, o.a. hun filmvoorkeur. Indien aldus gezien de film (in bioscoop, video, tv) bijdraagt tot de afbouw van psychische spanningen die vele mensen in de loop van hun alledaagse arbeid en alledaagse zorgen opdoen, dan vermindert ook de 'behoefte' om de maatschappij, en meer bepaald deze maatschappelijke elementen die spanningveroorzakend zijn, af te bouwen. Niet meer psychologisch gesproken, maar ideologisch gesproken kan men dan inderdaad beweren dat de massale consumptie van fictie, onbedoeld en onbeoogd, een conservatief maatschappelijk effect heeft. In maatschappijen waarin veranderingen uitgesloten zijn (bijvoorbeeld de voormalige USSR) is de film een wezenlijk adaptief element. In maatschappijen waarin wel verandering mogelijk is, kan de film een bijdrage tot sociale inertie zijn. Alles hangt uiteraard af van de aard en de dosering.

Belangrijk bij dit alles is het onderscheid dat moet gemaakt worden tussen, enerzijds, de effecten die vanuit achterliggende behoeften worden nagestreefd, en, anderzijds, de uitwerking op het functioneren van grotere maatschappelijke gehelen, die het onbeoogd en onbedoeld gevolg zijn van dit eerste streven. Aangezien die uitwerking niet wordt nagestreefd, lijkt het veiliger eenvoudig van onbedoelde, niet nagestreefde 'gevolgen' te spreken. Ter verduidelijking: 'gevolgen' bevinden zich dus buiten het spanningsveld van de behoeften van de individuen. Het is een ander domein, dat met andere methoden moet benaderd worden. Maar het is natuurlijk wel zo dat deze 'gevolgen' weer hun invloed zullen hebben op de aard en de dynamiek van de behoeften van groepen of massa's enkelingen. Bijvoorbeeld: alle consumptiegoederen worden geproduceerd om tegemoet te komen aan behoeften. De vuilnis die achterblijft is een onbeoogd 'gevolg'. Terwijl de producenten van consumptiegoederen die goederen alleen maar produceren omwille van het loon dat ze krijgen of de winst die het hen opbrengt, en waaraan zij 'behoefte' hebben. Dit loon of die winst moet hen dan in staat stellen de consumptiegoederen te kopen waaraan zij behoefte hebben.

Dit onderscheid tussen beoogde uitwerking of effect enerzijds en anderzijds onbeoogde gevolgen, is van groot belang bij het gebruik van het begrip functie in de sociologie. Wat we zullen trachten te illustreren aan de hand van de vraag naar de functie van de familie.

Indien men de vraag stelt naar de functie van de familie in onze maatschappij kan dit geschieden vanuit gedragsfunctionalistische optiek of vanuit de vraag naar de 'gevolgen'. Vanuit gedragsfunctionalistische optiek kan men stellen dat er behoefte is aan het instituut 'familie', d.i. het samenleven in familiaal verband, aangezien zoveel mensen vandaag huwen. De studie daarvan moet dus noodzakelijker wijze beginnen bij de uitwerking die het leven in familieverband heeft op de betrokkenen en hun naaste en verre omgeving. Het is duidelijk dat deze studie op zichzelf complex, duizendvoudig, is. Die uitwerking kan bestaan aan het tegemoet komen aan conformiteitsdwang die zich uiteraard ook als een behoefte aandient; een probleemloze weg om seksuele behoeften te bevredigen; de behoefte aan een nageslacht; de behoefte aan probleemloze routine voor het verrichten van vele noodzakelijke gedragingen, dus de nood aan een geleiding van de alledaagsheid; de behoefte aan uiting van affectie, enz. Het leven in familieverband kan dus aan een heel pak behoeften van zeer diverse aard tegemoet komen. Ofschoon het ook behoeften creëert, maar op dit punt van de uiteenzetting hoeven we hier niet verder op in te gaan.

Iets helemaal anders wordt als men gaat stellen dat de of een functie van de familie erin bestaat de stabiliteit in de maatschappelijke ontwikkeling te waarborgen. Aangezien niemand die huwt de behoefte heeft door zijn huwelijk bij te dragen tot de maatschappelijke stabiliteit, mag het woord 'functie' hier niet gebruikt worden. De bijdrage van het instituut familie tot de maatschappelijke stabiliteit is één van de onbeoogde en onbedoelde 'gevolgen'. Alleen bij wijze van beeldspraak, in een overdrachtelijke zin, zou men kunnen zeggen dat de familie die functie heeft. Maar gedragsfunctionalistisch is dit nonsens.⁶

⁶ Wolfgang STEGMÜLLER in zijn *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung* omschrijft dit structureel

Vanaf het ogenblik dat men zich in de sociologie aan dit soort beeldspraak waagt, is ze dikwijls ethisch of ideologisch gekleurd, en wel in positieve zin, want men spreekt alleen van functie ten aanzien van bijvoorbeeld de maatschappij, als die 'positief' is. Niemand zal gewag maken van bijvoorbeeld de functie van het terrorisme, tenzij ergens op een smal domein in de politieke wetenschappen. Van zodra men dus onbeoogde 'gevolgen' gaat verwarren met functies, en alleen die onbeoogde gevolgen die positief zijn ten aanzien van het behoud van de maatschappelijke status-quo als functioneel bestempelt, dan doet men aan ideologie: men beoordeelt behoud als positief en afbraak als negatief, zonder meer. Men heeft er zelfs een term voor gevonden in de sociologie: terrorisme bijvoorbeeld, of zelfmoord, is 'disfunctioneel', terwijl men er alleen 'negatieve gevolgen' voor de bestaande orde mee bedoelt. Gedragsfunctionalistisch gezien is zelfmoord zeer functioneel ten aanzien van de achterliggende behoeften van de man of de vrouw op het moment dat hij of zij de zelfmoord begaat. Hetzelfde geldt voor de terrorist. Men kan, of moet, zich dan wel de vraag stellen waardoor de zelfmoordenaar en de terrorist tot die specifieke behoeften komen. Maar of men nu een antwoord vindt, of welk antwoord men ook mag vinden, ten aanzien van de behoeften van de betrokkenen moet die daad functioneel gezien worden.

Het structureel functionalisme, waarover het in het voorwoord ging, is net die vorm van functionalisme die zich alleen de vraag stelt in welke mate gedragingen van mensen bijdragen tot het in stand houden van grotere systemen. In die denkwijze bevindt men zich bestendig op het vlak van de beeldspraak. Immers een systeem als de maatschappij, de bureaucratie, het bedrijfsleven, heeft stricto sensu geen behoeften. Zoals gezegd kunnen slechts concrete levende wezens behoeften hebben. De vraag moet daarom ook helemaal anders geformuleerd worden en wel als volgt: in welke mate hebben de mensen binnen een systeem behoefte aan het in stand houden van dit systeem, ofwel, in welke mate heeft het nastreven van de bevrediging van hun behoeften als onbeoogd effect het in stand houden van dit systeem waarbinnen zij werken.

Het gedragsfunctionalisme vindt men in zijn zuiverste vorm toegepast in de psychologie. Het is eigenlijk de denkwijze bij uitstek van deze wetenschap. Volgens de psychologie wordt de mens gedreven door krachten die naar gelang de auteurs, driften, instincten, belangen, behoeften of zelfs wensen worden genoemd. Het zijn die krachten die de mens ertoe aanzetten zich zuss of zo te gedragen, zonder dat daarbij de impact van de omgeving op deze krachten steeds uit het oog wordt verloren. Het onderscheid tussen het 'manifeste' uiterlijke gedrag en de erachter liggende stuwende krachten is in de psychologie dus een basisgegeven. Die krachten manifesteren zich als een soort spanning die naar de opheffing ervan streven en deze opheffing gaat dan gepaard met een soort lustgevoel. Die zienswijze wordt in de psychologie evenwel niet functionalistisch genoemd, maar 'behoeftepsychologisch'. Het parallellisme met het gedragsfunctionalisme is overduidelijk: er zijn uiterlijke gedragingen die functioneel zijn t.a.v. achterliggende behoeften waarvan de bevrediging door de uiterlijke gedraging een positief gevoel als resultaat geeft. Het verschil met het gebruik van het functionalisme in de sociologie is eveneens duidelijk: het is alleen een achterliggende behoefte, of geheel van behoeften, dat bevredigd wordt, geen behoeften van een buiten het individu liggend groter geheel, geen behoeften van een systeem. De gedragingen kunnen dus functioneel genoemd worden in de mate ze de achterliggende behoeften, of spanningen, of wensen, of wat dan ook, opheffen, en zijn alleen functioneel ten aanzien van die achterliggende krachten. In plaats van het bijzonder heldere maar moeilijk vertaalbare begrip '*bedürfnispsychologische Betrachtungsweise*'

functionalisme als volgt: "Man versucht, das Vorhandensein bestimmter Merkmale an einem solchen System (bzw. einem Teil von ihm) oder bestimmte Verhaltensweisen eines derartigen Gebildes (bzw. eines Gebildeteiles) dadurch verständlich zu machen, dass man die *Aufgaben* oder *Funktionen* dieser Gegenstände, Merkmale oder Verhaltensweisen für ein adäquates Funktionieren des Systems schildert. (cursief van de auteur, p. 558). En zijn oordeel is overduidelijk: Wollte man hingegen sozialen Gebilden als ganzen oder allgemein Systemen mit Selbstregulation solche Zwecke zuschreiben, so fehlt dafür jede empirische Basis. (p. 581) Het hele hoofdstuk VII, 4, heeft betrekking op de logica van de functionele analyse.

stellen wij het begrip 'psychologisch functionalisme' voor. Ook de theorievorming in de psychologie is volkomen in het verlengde van de gedragsfunctionalistische optiek gegroeid. Men constateerde gedragingen die niet 'normaal' waren, en vroeg zich toen af ten aanzien van welke zwakheid of vervorming van de psyche deze gedraging wel functioneel kon zijn. Of juist: welke achterliggende zwakheid of vervorming van de psyche kon men bedenken ten aanzien waarvan deze gedragingen functioneel konden gezien worden. Oneerbiedig gezegd: men construeerde een ziektebeeld ten aanzien waarvan de ongewone gedragingen functioneel waren. En eigenlijk is dit de wijze waarop alle wetenschap werkt. Men bestudeert bijvoorbeeld het gedrag van atoomdeeltjes, en dan bouwt men een model dat zegt hoe deze deeltjes zich in het algemeen gedragen. Tot men op teveel gedragingen stuit die niet meer met het model verzoenbaar zijn, en zich de vraag begint te stellen of er niet een juister, d.i. een bruikbaar model kan gevonden worden, dat 'dichter bij de werkelijkheid staat'. In de psychologische geschriften geeft men wel altijd de indruk dat het andersom was, dat men het ziektebeeld kende, zonder zich af te vragen hoe dit gegroeid was in de geest, en dan verklaarde men dat bepaalde gedragingen daarmee in overeenstemming waren.

Met deze uiterst summiere en noodgedwongen ongenueanceerde uiteenzetting wordt het nu wel mogelijk duidelijk te stellen waarom de sociologie uiteindelijk het (haar) functionalisme in de steek heeft gelaten. Aangezien de sociologie, per definitie, en volgens Durkheim, sociale verschijnselen door sociale verschijnselen moet verklaren, en volgens haar eigen definitie van haar wetenschap geen psychologische verklaringsgronden mag invoeren, kon zij niet anders dan bepaalde verschijnselen als functioneel verklaren ten aanzien van andere sociale verschijnselen, anders gezegd, gedragingen als functioneel verklaren ten aanzien van achterliggende sociale systemen, en kon zij aldus het ganse universum van menselijke behoeften, per definitie een psychologisch gegeven, buiten beschouwing laten. Aldus veroordeelde zij zichzelf tot het spreken over de werkelijkheid in metaforen, zich voorhoudend dat deze metaforen helemaal geen beeldspraak maar de werkelijkheid betekenden. De sociologie moest doen alsof sociale systemen ook 'behoeften' hadden zonder daar eigenlijk expliciet gewag van te maken. In de index van heel wat sociologische werken over het functionalisme komt het woord 'behoeften', of aanverwante begrippen, eenvoudig niet voor. Het gevaar hierbij een methode te ontwikkelen die een conservatieve inslag had, lag zo voor de hand. Het kon dus ook moeilijk anders dan dat het functionalisme in de sociologie tot geen verklaringssystemen van sociale verschijnselen kon komen die tegen de kritiek bestand waren, en meer nog, die algemeen bruikbaar werden.

In de kritiek die het functionalisme in de sociologie te verwerken kreeg, hetzij van niet-functionalisten, hetzij van functionalisten met andere klemtonen, zijn ook een aantal begrippen gesneuveld die wij hier weer moeten opvissen omdat zij in de gedragsfunctionalistische optiek centraal staan. De kritieken komen kort gezegd hierop neer. In de eerste plaats weigert men in de sociologie alle gedragingen als functioneel te aanzien, en verwerpt men, wat men noemt: het postulaat van het panfunctionalisme. In de tweede plaats stelt men dat sociale verschijnselen slechts verklaard zijn als hun functie ten aanzien van achterliggende grotere sociologische gehelen (sociale systemen of macrosociologische gehelen) is aangetoond. In de derde plaats verwerpt men de conservatieve geur die aan het sociologisch functionalisme kleefte.

9. Het postulaat van het panfunctionalisme

We herhalen even: het postulaat van het panfunctionalisme is vanuit gedragsfunctionalistische optiek de stelling dat 'alle' gedragingen, voor zover zij niet geschieden onder uiterlijke dwang, en een zekere verspreiding kennen in ruimte en tijd, een door het individu als positief ervaren

antwoord zijn op onderliggende behoeften. Ook *l'acte gratuit* is een antwoord op onderliggende behoeften. Het feit dat de mens zich van geen diepere motieven bewust is, betekent niet dat hij ze niet heeft. Er zijn geen gedragingen 'zo maar'.

We hebben gezegd waarom modellen, systemen van gedrag belangrijk zijn, waarom het niet opgaat de psychologie uit te sluiten en wanneer individu en groep in hoge mate als eenheid moeten gezien worden, willen we tot bruikbare, d.i. toepasbare sociale kennis komen, of tot kennis waarvan we kunnen vermoeden, met onze huidige stand van kennis, dat ze daartoe zal leiden.

In ons alledaags waarnemingsveld zijn wij het gewoon te veronderstellen dat, als mensen iets doen, zij daarvoor een reden hebben. Hebben wij niet onmiddellijk een reden voor de hand dan zeggen we dat we iemands gedrag niet begrijpen, of het 'zo maar' een gedraging is waarachter geen redenen hoeven gezocht te worden. Een soort *acte gratuit* dus. Voor de dagelijkse omgang volstaat dat soort denken. Maar deze dagelijkse denkwijze zit wel vol implicaties waarvan men zich moet bewust zijn als men ook op wetenschappelijk niveau op deze manier gaat denken.

Het onderscheid tussen de gedragingen die we wel verklaren en deze die we niet verklaren geeft ons reeds een eerste onderscheid. Er zijn gedragingen die we te onbenullig vinden om er lang bij te blijven stilstaan, ook al begrijpen wij ze niet; er zijn anderzijds gedragingen van erkend belangrijke aard, die we niet begrijpen, waarvoor we geen verklaringen paraat hebben, tenzij een ad-hoc-verklaring die ons zelf niet bevredigt.

Zowel de aard van de gedragingen als de aard van de verklaringen worden fundamenteel gedetermineerd door ons referentiekader, het geheel van ons bewustzijn. 'Zo maar' wil dus zeggen dat we geen verklaringen hebben, sterker nog, dat er geen verklaring voor nodig is, dat het om een gedraging gaat die niet ergens door veroorzaakt wordt, die eerder toevallig plaats heeft. Bij voorbeeld: waarom verspreekt die man zich ? Zo maar.

De verrekende implicatie hiervan is dat er twee soorten gedragingen van mensen zijn: deze die een verklaring, een grond, een reden hebben, en andere die geen grond of reden hebben en die dus ook geen verklaring behoeven. Dit is natuurlijk een verstrekkend axioma waarin, daarenboven, onze onwetendheid een enorme rol speelt als criterium. Als we onwetend, onkundig of onbewust zijn van de redenen van een gedraging, dan antwoorden we zonder op de vraag naar het waarom, zonder beschaamd, te zijn: 'zo maar'. Even goed als men aanvaardt dat er gedragingen zijn die een grond, een reden hebben, en andere die dit niet hebben, kan men aanvaarden dat ze allemaal een reden, een grond, hebben, maar dat ons deze niet steeds bekend is, of onvermoed is. Dit is natuurlijk ook een axioma, maar dan niet een axioma waarin de onwetendheid een cruciale rol speelt. Men kan de eerste houding aannemen, men kan de laatste houding aannemen, maar wat men niet kan is stellen dat het gezegde 'zo maar' minder axiomatisch zou zijn.

Er zijn trouwens in de sociale wetenschappen enkele vitale axioma's waartegen dezelfde redenering kan ingebracht worden. Zo bijvoorbeeld in verband met het gedetermineerd zijn van het menselijke gedrag. Men kan stellen: (A) alle menselijke gedrag is gedetermineerd (door god of door genen of door de opvoeding, de oorzaak van de determinatie is in deze redenering niet belangrijk). Of (B) menselijk gedrag is niet gedetermineerd (waardoor bijvoorbeeld de schuldvraag altijd van toepassing is). Of (C) we aanzien menselijk gedrag alleen als gedetermineerd wanneer het kan worden aangetoond. In het laatste geval (C) bepaalt dan eigenlijk onze kennis, of de stand van onze onwetendheid, de determinatie.

Welke houding moeten we aannemen tegenover deze vragen ? Het antwoord is uiteraard verrekend op alle niveaus van het wetenschappelijk onderzoek. We weten hoe dan ook dat we bij een keuze

zullen kiezen vanuit het huidige referentiekader. We kunnen over onze huidige onwetendheid niet heen springen. In de grond is er slechts één criterium dat ons mag leiden bij de keuze, namelijk we moeten kiezen wat ons de meeste garanties geeft voor een vruchtbaar, d.i. toepasbaar wetenschappelijk onderzoek. Maar welke keuze is de meest vruchtbare? Ook het antwoord daarop, al is het concreter, is bepaald door onze kennis en onwetendheid.

Het is misschien niet helemaal onnuttig eraan te herinneren dat het antwoord op deze vragen in het verleden alles behalve een wetenschappelijk antwoord was. Het aanvaarden dat de mens helemaal gedetermineerd is (A) vinden we terug in het wereldbeeld van de predestinatieleer, waarbij uiteraard de absolute determinant van goddelijke oorsprong was. Maar, absolute determinatie aanvaarden op goddelijk dan wel op wetenschappelijk gezag, is alleen een verschuiving van de autoriteit. De alledaagse praktijk verandert niet veel met deze verschuiving. De opvatting dat de mens in zijn gedrag uiteindelijk helemaal vrij is, dus helemaal niet gedetermineerd is, dat hij een zelfstandig oordelend autonoom en kritisch wezen is, (B) wordt in nogal wat religies geponeerd, omdat dan de overschrijding van de religieuze norm het resultaat is van een vrije beslissing en dus straf en schuld gerechtvaardigd zijn. Er zijn hierop tal van varianten met afnemende verantwoordelijkheid. En met (C), de middenpositie, komt opnieuw de onwetendheid als criterium opduiken: de mens is vrij, niet gedetermineerd, tenzij kan worden aangetoond dat hij gedetermineerd is. Onze kennis speelt bij het al dan niet aanvaarden van de determinatie een enorme rol. Hoe minder we weten over een mogelijke determinatie hoe vrijer we ons voelen. Het is ook de visie die de meerderheid van de mensen in het dagelijks leven schijnt te prefereren, niet met het oog op vruchtbaar wetenschappelijk onderzoek, maar met het oog op andere aspecten van het dagelijks leven.

Persoonlijk aanzien wij de meest vruchtbare houding voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek de opvatting dat alle menselijke gedrag gedetermineerd is, tenzij kan worden aangetoond, bewezen, dat de mens wat bepaalde gedragingen betreft, effectief vrij is, zelfstandig en autonoom kan denken en zich gedragen volgens zijn denken (D). Deze houding bevordert het zoeken naar kennis en de verruiming van de wetenschappelijke kennis in onze alledaagse westerse cultuur omdat we ons allemaal toch liefst als zo vrij mogelijk aanzien. Immers, hoe groter onze kennis van de sociale wetenschappen, hoe meer gebieden en domeinen we misschien kunnen ontdekken waarop we werkelijk vrij zijn. Maar, en dit is wel belangrijk, wat we er ook over denken, we zitten in alle gevallen met een axioma, zowel als we stellen dat er geen gedragingen 'zo maar zijn', als wanneer we denken dat die er wel zijn. Maar het lijkt ons een vruchtbaar axioma. Het begrip determinatie komt in al zijn dwingendheid terug als we het zullen hebben over 'behoeften', een centraal begrip in het gedragsfunctionalisme.

Want het begrip 'determinatie' is wel wat complexer dan het moeten gehoorzamen aan elementaire of vitale behoeften zoals eten, drinken, slapen, seksualiteit. In de letterlijke betekenis is het begrip 'determinatie' tamelijk onbruikbaar omdat het suggereert dat wij als het ware voorbestemd zijn om de talloze concrete handelingen die wij elke dag verrichten ook te moeten verrichten. Met deze connotaties gaat het om een erg mechanistisch begrip waarbij de ganse complexiteit van het individu als het ware irrelevant wordt. Het probleem is heel wat genuanceerder en gecompliceerder dan dat en moet ook in meer aangepaste termen worden verwoord.

Elk individu - en vele individuen samen - bevindt zich steeds in een bepaalde context, een bepaalde situatie. Er bestaan geen mensen die ook maar slechts voor een seconde niet in een bepaalde context zouden zitten. Op zoek naar enkele begrippen waarmee we deze context volledig zouden kunnen vatten, denken we dat we deze zinvol kunnen onderverdelen in vier kleinere (en wat is hierbij kleiner): (a) de materiële context; (b) de sociale context; (c) de mentale context en (d) de genetische context, die evenzeer van individu tot individu kan verschillen als elke andere. Elk

individu wordt beïnvloed, gedetermineerd, door deze contexten, die in de loop van vele eeuwen zijn geworden tot wat ze nu zijn, en oefent er zelf invloed op uit, verandert ze en wijzigt aldus zijn autodeterminatie.

Het is van groot belang te zien dat deze vier contexten steeds een eenheid vormen, een geheel zijn. Elke benadering van het menselijke gedrag die deze eenheid bewust of onbewust over het hoofd ziet kan nooit tot een vruchtbare synthetische kennis komen over het gedrag van de mens dat steeds ingebed is in en het resultaat is van de werking van deze vier contexten. Daarbij komt nog dat een wijziging in één van deze contexten wijzigingen in de gehele momentane structuur met zich kan brengen. In dit nooit tot rust komende steeds bewegende en veranderlijke geheel is het wel erg moeilijk om van een simplistische dwangmatigheid te spreken, die dikwijls met het gebruik van het woord 'determinisme' verbonden is. Dit wil anderzijds ook niet zeggen dat zich in het gedrag van individuen en groepen meer dan eens dergelijke simplistische determinanten manifesteren met een ahurissante voorspelbaarheid.

Anderzijds dienen we bij de bespreking van deze problematiek het uitgangspunt van het wetenschappelijk onderzoek in de sociale wetenschappen niet uit het oog verliezen: patronen, recurrenties, systemen vinden in het gedrag van individuen en groepen. En ook hier zitten we met impliciete axioma's. Indien vele mensen op een gelijkaardige manier handelen, dan kan dit te wijten zijn aan gelijkaardige contextfactoren, zoals bijvoorbeeld eenzelfde inkomen, eenzelfde leeftijd, eenzelfde scholingsgraad, enz., (A), of de gelijkaardige verwerking van verschillende contextfactoren waardoor een gelijkaardige gedraging ontstaat (B). Anders gezegd: het kan ook gebeuren dat een veelheid van contextfactoren, die, zoals gezegd voor het handelend individu steeds een eenheid vormen, toch tot gelijkaardige gedragingen leiden, waarbij dan in de psyche een soort reductie optreedt die deze veelheid in een beperkt aantal handelingsmogelijkheden of handelingsneigingen omzet. Bijvoorbeeld: een veelheid van contextfactoren kan leiden tot agressief gedrag. We denken dat beide processen bestendig plaats vinden, maar dat de mogelijkheden (A) gemakkelijker te bestuderen, want gemakkelijker te vatten en te kwantificeren zijn, en verder, omdat de mogelijkheden (A) minder of minder expliciet rekening houden met onbewuste factoren. Bij de mogelijkheden (B) wordt wel plaats ingeruimd voor onbewuste oorzaken, maar is er het probleem hoe de mens met zijn bewustzijn het onbewuste kan vatten. Dus ook in deze problematiek is het bestaan van determinanten niet helemaal afwezig.

Het is wenselijk even uitvoeriger op de aanvaardbaarheid van het panfunctionalisme in te gaan. Het werd immers vrij vroeg en met brio o.a. door R.K. Merton als een onhoudbaar postulaat verworpen. Als wij het hier weer invoeren moet ook kunnen gezegd worden waarom de vroegere argumenten tegen het panfunctionalisme in de sociologie niet te gebruiken zijn tegen het panfunctionalisme in een gedragsfunctionalistische optiek.

Terloops mag hier trouwens opgemerkt worden dat iemand die het postulaat niet aanvaardt in deze materie, daarom niet moet denken dat hij zonder postulaten werkt. Ook als men de mening is toegedaan dat gedragingen niet functioneel zijn ten aanzien van achterliggende behoeften, of slechts dan wanneer de functionaliteit kan aangetoond worden, dat dit evenzeer als postulaten kan opgevat worden.

Malinowski en Merton

Het was R.K. Merton die de onhoudbaarheid van het postulaat van het panfunctionalisme naar voor bracht toen hij zich keerde tegen de opvatting van de bekende antropoloog Bronislaw Malinowski, en meer bepaald tegen het al dikwijls geciteerde zinnetje uit 1927: "The functional view of culture

insists therefore upon the principle that in every type of civilization, every custom, material object, idea and belief fulfills some vital function." Reeds Malinowski's collega en even gerenommeerd antropoloog Radcliffe-Brown noemde dit dogmatisch. Robert Merton, en in zijn zog vele anderen, noemde dit het "postulate of universal functionalism" en bestempelde het als "unqualified postulate".

Het paradoxale nu is dat beiden, zowel Malinowski als Merton gelijk hebben. Uit het werk van Malinowski en vooral uit zijn posthuum verschenen Social Theory and Social Structure blijkt duidelijk dat hij dit 'bedürfnispsychologisch' bedoelde. Anders gezegd, dat alles wat men in een cultuur aantreft een functie heeft, direct of indirect, bij het vervullen van achterliggende behoeften van alle leden of grote groepen uit die cultuur. Merton, als socioloog, vatte dit zinnetje strikt sociologisch op, in de betekenis dat alles in een cultuur functioneel is ten aanzien van grotere systemen in de cultuur. Het is natuurlijk evident dat tal van sociale verschijnselen niet functioneel zijn ten aanzien van de familie, de stam, de staat, de maatschappelijke orde, etc. Dat de oorzaak van de controverse uitsluitend lag in het eerder impliciete en zelden helder geformuleerde verschil in opvattingen over datgene ten aanzien waarvan zeden, gewoonten, en gebruiken nu als functioneel dienden te worden aanzien, komt nog eens tot uiting in een repliek van Malinowski op A.A. Goldenweiser die dit postulaat evenmin wou aanvaarden en daarom betoogde dat er sociale verschijnselen waren die niet meer functioneel waren en toch nog verder bestonden, de zgn. 'survivals'. In onze technologische beschaving, repliceerde Malinowski, bestaan inderdaad nog paardekoetsen in de grote steden. Maar niemand kan stellen dat zij een functioneel antwoord zijn op hedendaagse vervoerproblemen. Vanuit die optiek zijn zij inderdaad een overblijfsel, een 'survival' uit de tijd dat zij dit wel waren. Als we ze daarentegen zien als middel voor een romantische *ride into the past* zijn ze wel functioneel, en niet in strijd met de hedendaagse samenleving. Uit dit antwoord blijkt wel overduidelijk in welke mate Malinowski dacht in termen van het psychologisch functionalisme, dus het gedragsfunctionalisme, en helemaal niet in termen van het sociologisch functionalisme.

Dat bij dit alles de lectuur van Malinowski niet 'welwillend' is geweest, is ook duidelijk. Wat hij in werkelijkheid bedoelde kon gemakkelijker en juister uit zijn postuum verschenen synthese van zijn opvattingen worden afgelezen dan uit een artikel dat hij in 1927 voor een encyclopedie had geschreven. Dit geldt ook voor R. Merton. Het mag even gezegd worden.

R.K. Merton, ook wel eens de paus van de Amerikaanse sociologie genoemd, heeft een zeer dubbelzinnige houding aangenomen tegenover het behoefteconcept, en eigenlijk veel bijgedragen tot de verwarring tussen het psychologisch en het sociologisch functionalisme, door juist niet te zien dat functionaliteit ten aanzien van systemen of andere macrosociologische gehelen en functionaliteit ten aanzien van psychologische behoeften twee erg van elkaar verschillende functionalismen zijn.

In de grond wil hij eigenlijk niet weten van begrippen zoals 'behoeften', 'functionele prerekwisieten', 'voorafgaande psychische disposities', en alle andere begrippen waarop sociale verschijnselen een functioneel antwoord zouden kunnen vormen. Hij vindt die begrippen duister, empirisch aanvechtbaar, tautologisch, ex post facto, met allusies op overlevingsvoorwaarden van een systeem en op biologische en sociale behoeften. Het is duidelijk dat Merton heel eenvoudig niets van psychologie wenst te weten en die naar de psychologie verwijzende begrippen uit de sociologie wil vegen. Hij is, terecht, de mening toegedaan, dat er veel verwarring heerst bij het gebruik van termen zoals: 'use', 'utility', 'purpose', 'motive', 'intention', 'aim', 'consequences', enz. Hij veegt ze dan ook allemaal van tafel met uitspraken als: "Social function refers to observable, objective consequences, and not to subjective dispositions (aims, purposes)." Een duidelijker stellingname over hoe sociologen hun verschijnselen te verklaren hebben is moeilijk te vinden:

sociologie moet door sociologie verklaard worden en niet door psychologie, zoals reeds de E. Durkheim is gesteld op het einde van de vorige eeuw

Het is wel leuk even te kijken tot welke capriolen van het denken een socioloog zoals Merton in staat is die als een duivel in het wijwater van de psychologie dreigt te vallen.

Het lijkt het ons bijzonder moeilijk sociale functies alleen naar de objectieve gevolgen te laten verwijzen, m.a.w. naar de uitwerking, zonder tezelfdertijd toch minstens impliciet te verwijzen naar de behoeften, naar subjectieve disposities, krachten, drijfveren, of wat dan ook uit die richting, waarin het gedrag zijn oorsprong vindt. Merton doet dit dan ook, maar ruimt er een bijzonder aleatoire plaats voor in: "The subjective disposition may coincide with the objective consequence, but again it may not. The two vary independently." De mogelijkheid bestaat dat wij de geest van Mertons uitspraak niet hebben begrepen, maar de tekst laat ons geen andere interpretatie toe: zowel in het geval dat de psychische disposities zouden coïncideren met de objectieve consequenties, als in het geval dat beide onafhankelijk van elkaar variëren (wat impliceert dat hij die disposities kan kennen zonder de consequenties erbij te betrekken), wordt aan de behoeften een bijkomende rol toegekend. Hierdoor kan men de functionele analyse reduceren tot de studie van de relaties tussen het sociaal verschijnsel zelf en zijn gevolgen. Het functiebegrip verliest hiermee een groot deel van zijn innoverende kracht. Men kan nog aanvoeren dat Merton het heeft over 'sociale functies', zoals in de hoger aangehaalde zin. Maar als hij dan toch een, zij het dan ook beperkte, plaats inruimt voor subjectieve disposities, dan zit hij toch middenin de psyche van mensen, en krijgt het psychologisch functionalisme toch een plaatsje, zij het dan ook aan de rand. Dat in het laatste geval een heleboel van zijn vorige uitspraken op zijn minst onduidelijk worden, is blijkbaar eveneens bijkomend. Nu voelt Merton wel dat hij in de mist zit. "At some point, functional analysis invariably assumes or explicitly operates with some conception of the motivation of individuals involved in a social system." En verder: "Embedded in every functional analysis is some conception, tacit or expressed, of the functional requirements of the system under observation. As noted elsewhere, this remains one of the cloudiest and empirically most debatable concepts in functional theory." Op te merken valt dat hij in de eerste van de net aangehaalde zinnen spreekt van de "motivation of individuals in a social system", en in de tweede van "the functional requirement of the system under observation". Zoals reeds gezegd, een systeem is een abstractie en kent geen vereisten of behoeften. Alleen mensen kunnen dit kennen. Het begrip 'de behoeften van een systeem' is dientengevolge een metafoor. We belanden hier in het domein van de reïfificaties, waarover we het reeds bij E. Durkheim hadden. De behoeften van die sociologen die nog steeds aan deze regels vasthouden in de tweede helft van de twintigste eeuw zouden even gedragsfunctionalistisch moeten onderzocht worden. Want wat is de eerste uitwerking op de onderzoeker die deze regels huldigt? Dat hij er een gerust gemoed kan op na houden als hij helemaal niets afweet van psychologie terwijl hij toch voortdurend menselijke gedragingen verklaart. Niet onbelangrijk.

Het is onze opvatting dat welk functionalisme ook, in wezen, uiteindelijk, in laatste instantie, het psychologisch georiënteerd gedragsfunctionalisme moet hanteren. De noden van een systeem, een structuur, een instelling, in het kort, van om het even welk macrosociologisch gegeven, zijn in laatste instantie steeds de noden van individuen met hun behoeften binnenin deze macrosociologische gegevens, om het even door welke sociale processen die noden en behoeften ontstaan zijn en verder bestaan, om het met welke argumenten ze worden verdedigd.

Een functionalisme dat gaat spreken van de noden en behoeften van macrosociologische structuren, en dus de mensen die deze noden als de hunne ervaren buiten beschouwing laat, belandt in een universum van metaforen en kan alleen binnenin dit universum bestaan. Het begrip functie wordt dan noodgedwongen ook een metafoor. Erger wordt het natuurlijk als het besef vervlakt dat men het uiteindelijk slechts over metaforen heeft als men spreekt over klasse, bureaucratie, staat, gezin,

enz. en men de overtuiging is toegedaan dat de een 'klasse', de 'bureaucratie', de 'staat', werkelijk bestaan, en deze abstracties verder nog gaat personifiëren, door ze een eigen gedrag, eigen behoeften, eigen motivaties te gaan toedichten. Dan zit men in het rijk der schimmen, zoals reeds is gezegd bij de bespreking van Durkheim. Het zijn steeds de mensen binnen deze instellingen die behoeften en motivaties kennen, die voor een deel bepaald worden door de instelling(en) waarin ze zich bewegen, en die ook de machtsmiddelen van deze instellingen gebruiken voor hun eigen motivaties en behoeften, zelfs door te streven naar een grotere macht voor die 'instelling', dus voor henzelf.

Dat het in vele gevallen niet mogelijk is dat individuen hun eigen behoeften persoonlijk realiseren, maar om deze te realiseren ernaar streven de behoeften en de doelstellingen te bevredigen van de groep of de klasse waartoe ze behoren, omdat ze beseffen dat alleen de actie van een groep sterk genoeg is om enige kans op slagen te hebben, doet niets af aan het feit dat ook deze groepsacties en groepsinstellingen in laatste instantie slechts functioneel zijn ten aanzien van de individuele behoeften van enkelingen ook al gaat het om honderdduizenden of miljoenen enkelingen tegelijk. Dat een instelling, een systeem waartoe miljoenen bijdragen, maar dat in laatste instantie die miljoenen enkelingen op hun honger laat zitten, uiteindelijk uiteen moet vallen, bewijst de recente evolutie van de Sovjetunie. Als de realisaties van een instelling niet meer tegemoet kunnen komen aan de behoeften van de enkelingen die deel uitmaken van dit systeem dan is het gedoemd te verdwijnen.

Het is verleidelijk om de serpentes van de geesten in dit debat verder te volgen doorheen de tijd, maar voor onze uiteenzetting is het toch niet meer relevant. Met de weergave van de kern van het debat omtrent het panfunctionalisme hopen wij voldoende aangetoond te hebben dat in een gedragsfunctionalistische optiek de bezwaren tegen het panfunctionalisme totaal ongegrond zijn. Het gedragsfunctionalisme is even psychologisch als het sociologisch is. Welke van de twee vakgebieden het meest aan bod komt, hangt van de bestudeerde problemen zelf af en niet van de definities van beide vakgebieden. Aan gedragingen gaan nu eenmaal behoeften vooraf, of men dit nu graag heeft of niet, verandert niets aan dit gegeven.

10. De conservatieve geur rond het structureel functionalisme

Wij hebben dit probleem reeds hoger aangeraakt, maar wensen er nog even op terug te komen omdat wij glashelder willen stellen dat het gedragsfunctionalisme als methode op generlei wijze hetzij conservatieve hetzij progressieve waardeoordelen promoot, hetzij manifest, hetzij latent. De kritiek dat het traditionele functionalisme noodgedwongen een conservatieve wetenschapsideologie is lijkt ons volkomen terecht. Maar zij is niet van toepassing op het gedragsfunctionalisme reeds omdat dit veel bescheidener van opzet is en geen a-priori verklaringsmodellen kan of wenst te leveren.

Vanwaar kwam die kritiek dat het structureel functionalisme conservatief zou zijn ? Vanaf het ogenblik dat men vertrekt van de basisovertuiging dat sociale verschijnselen slechts verklaard zijn in de mate hun positieve betekenis ten aanzien van een achterliggende systemen, soms zelfs de ganse maatschappij, is aangetoond, en dat alle sociale verschijnselen die hiertoe niet bijdragen niet functioneel (disfunctioneel) zijn, komt men uiteindelijk tot een wijze van zien die het bestaande systeem als het enige goede aanziet. Alles wat dientengevolge bijdraagt tot het in stand houden van dit systeem is dan functioneel, alles wat bijdraagt tot zijn afbraak is disfunctioneel. Aldus wordt in een wetenschappelijke methode een waardeoordeel ingebouwd dat alles behalve vanzelfsprekend is,

en dat uiteraard een boze vinger richt ten aanzien van allen die bijzonder kritisch zijn ingesteld tegenover dit systeem. Sinds men de positieve waarde van het conflict is gaan ontdekken, ook voor het in stand houden van het systeem, is men uiteraard voorzichtiger geworden. Anders gezegd men is gaan inzien dat ook destructieve krachten de weg kunnen vrijmaken voor verbeteringen waardoor het bestaande systeem verder kan bestaan. Ook aan deze redenering zit natuurlijk een behoudsgezind geurtje. Men beweerde nu wel dat het traditioneel functionalisme niet noodzakelijk in die richting moest geïnterpreteerd worden. Dit is mogelijk. Maar zolang het traditioneel functionalisme nog als synoniem voor een 'holistische benaderingswijze' wordt gebruikt, dat wil zeggen een benaderingswijze waarin hoe dan ook een 'geheel', een 'globaal gegeven' als referentiekader aanwezig is, is het vermoeden van conservatisme gerechtvaardigd.

In het gedragsfunctionalisme stelt zich deze problematiek niet omdat slechts wordt aangenomen dat gedragingen, sociale verschijnselen, functioneel zijn ten aanzien van de achterliggende behoeften van hen die door hun gedragingen dit sociaal verschijnsel in stand houden. Zoals gezegd: indien iemand zelfmoord pleegt, dan dient dit te worden aanzien als een functioneel antwoord van die man of vrouw ten aanzien van de achterliggende behoeften die hij of zij op dit moment heeft. Of dit ergens 'goed' of 'slecht' is een ethisch probleem, dat ook gedragsfunctionalistisch kan benaderd worden door bij voorbeeld de vraag te stellen: ten aanzien van welke achterliggende behoeften is het functioneel zelfmoord te veroordelen of goed te keuren.

Samengevat mogen we zeggen dat de kern van het probleem, van het misverstand, ligt in het geheel ten aanzien waarvan een sociaal verschijnsel als functioneel werd aanzien: in alle sociale wetenschappen, met uitzondering van de psychologie, zijn het systemen, macrosociologische gegevens, zoals de maatschappij, een instelling, de familie, etc. In de psychologie daarentegen zijn het steeds de in psychische termen vertaalde behoeften van een individueel wezen, wat ook de oorsprong en de aard van deze behoeften mag hebben bepaald. Al te dikwijls werd die scheidingslijn tussen deze twee fundamenteel van elkaar verschillende gehelen ten aanzien waarvan een bepaald sociaal verschijnsel als functioneel kon worden aanzien in het vage gehouden. Met als gevolg wel erg van elkaar verschillende functionalismen.

Het afschrijven van het functionalisme in de sociologie als een minder bruikbare methode, is in feite uitsluitend geschied omwille van de onmogelijkheid behoorlijke verklaringen over de functionaliteit van sociale verschijnselen ten aanzien van grotere maatschappelijke systemen uit te werken, en niet omdat het functionele denken in se minder bruikbaar was. In de sociologie waren functionalistische verklaringen ten aanzien van de behoeften van grotere achterliggende systemen de enige mogelijke functionalistische verklaringswijzen. In de mate deze verklaringswijzen deficiënt werden, werd het functionalistisch denken afgeschreven, en aldus het kind met het badwater weggegooid.

Of sociale verschijnselen, zelfs massaverschijnselen, ook konden verklaard worden als functioneel ten aanzien van de behoeften van enkelingen, ook van vele enkelingen zoals groepen, klassen en zelfs massa's, was eigenlijk een interdisciplinaire vraagstelling die stelde op twee disciplines, sociologie en psychologie, en daarom voor velen een andere problematiek van niet louter sociologische aard, en dus niet ter zake. Hiermede werd het 'misverstand' bestendigd.

11. 'Behoeften' als sleutelbegrip in het gedragsfunctionalisme

Uit het voorgaande is reeds duidelijk geworden welke centrale rol aan de behoeften in het gedragsfunctionalisme wordt toegekend: gepostuleerd wordt dat alle gedragingen, behalve deze die geschieden onder uiterlijke dwang, uiteindelijk worden gezien als een antwoord op behoeften van individuen. Gedragingen die geen behoefte als basis hebben bestaan dus niet. Zij worden aangezien als gedragingen waarvan we de behoefte niet kennen. Zo gezien wordt het mogelijk de menselijke behoeften als de centrale motor van alle menselijke handelen voor te stellen, op voorwaarde uiteraard het begrip 'behoefte' niet te simplistisch op te vatten. Met dit postulaat wordt het eveneens mogelijk menselijke gedragingen te bekijken *'jenseits von Gut und Böse'*. Immers, ook van de behoefte tot moorden moet kunnen worden gesproken.

Een eerste belangrijke vaststelling in verband met de vrij omvangrijke literatuur over behoeften is dat de notie functie en functionaliteit meestal afwezig is, en omgekeerd hebben wij vastgesteld dat bij een meerderheid van de werken over functionalisme de notie 'behoefte' afwezig is. In de hier voorliggende voorstelling van het gedragsfunctionalisme zijn beide onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Een tweede vaststelling is dat in de literatuur over behoeften een even grote verwarring heerst over wie of wat nu eigenlijk allemaal behoeften kan hebben en waaraan men behoefte kan hebben.

Natuurlijk, net zomin als het begrip 'functionaliteit' is het begrip 'behoefte' een nieuw begrip. Het wordt gebruikt in de meeste disciplines, in de meest verschillende gradaties van concreetheid of abstractie, en behalve in de psychologie, ook meestal als metafoor, maar niet zelden ook als een verzamelbegrip voor de behoeften van vele enkelingen. Men spreekt van behoeften aan kapitaal, behoefte aan liefde, behoefte aan informatie, behoefte aan vitamine A, behoefte aan geneesheren, behoefte aan zekerheid, behoefte aan tractoren, medisch-sociale behoeften, ware en valse behoeften, religieuze behoeften, hogere en lagere behoeften, de behoefte aan moderne talen, enz. Men spreekt van de behoeften van de markt, de behoeften van de landbouw, de behoeften van neurotici, de behoeften van jongeren, de behoeften van de bevolking, de behoeften van de Waalse regio, de behoeften van families, de behoeften van de economie, de behoeften van volwassenen, levensbehoeften, de spelbehoefte van het kind, enz.⁷

Op dit punt gekomen stellen wij dan ook een semantische ingreep voor: laten wij al datgene wat iemand ertoe aanzet bepaalde gedragingen te stellen, zien als een antwoord op een achterliggende behoefte om deze gedraging te stellen. We bedoelen hiermee niet meer als een taalkundige conventie. En stellen we meteen ook onmiddellijk dat de oorzaken, de contextfactoren, die de behoeften genereren, niet a priori gekend zijn. Evenmin wil deze taalkundige conventie impliceren dat de gedragingen zelf die door de behoeften worden veroorzaakt, deze behoeften ook helemaal bevredigen. Hoe definitief of hoe weinig definitief deze bevrediging is ligt evenmin besloten in deze conventie.

Er is één gegeven dat wij, in welke mate wij het begrip 'behoefte' ook van bijkopen connotaties hebben ontdaan, er wel degelijk moeten bijnemen: een behoefte is een drang, -dus per definitie een psychisch gegeven, hoe materieel de oorzaken ook mogen zijn die haar hebben veroorzaakt,- die ernaar streeft bevredigd te worden, of misschien juist, opgeheven te worden. Als wij spreken van drang (streven, intentionele gerichtheid, willen, enz.), dan impliceert dit een spanningstoestand, hoe

⁷ "Perhaps the most challenging - and still unsolved problem - of needs research is how to define a need," aldus K. LEDERER, *Human Needs. A Contribution to the Current Debate*, p. 3

zwak of hoe sterk ook, hoe lustvol of onlustvol ook, die naar opheffing vraagt, onmiddellijk, overmorgen of ooit ergens in de toekomst.

De reden waarom wij dit duidelijk als een taalkundig probleem opvatten, en hoe we het precies opvatten, heeft tot doel alle verwijzingen naar bestaande theorieën, waaronder de behoeftetheorie zelf, als onterecht af te wijzen. Met het woord ‘behoefte’ wensen wij slechts een operationeel begrip naar voor te brengen, zonder verwijzingen naar waardesystemen, ideologieën, of mens- en wereldvisies van welke aard ook.

Op het eerste gezicht lijkt het resultaat van deze operatie bijzonder gering. Nemen we een aantal gedragingen van uiteenlopende aard: sparen, naar de bioscoop gaan, seks bedrijven, op reis gaan, het gazon afrijden, de krant lezen, een rode jas of bruine das dragen, geen hoofddekkel willen dragen, poëzie lezen, dansen, carnaval vieren, naar de mis gaan, kadertjes met afbeeldingen thuis aan de muur hangen, roddelen, moppen tappen, enz.. Deze keuze van die gedragingen is van die aard dat niet onmiddellijk een duidelijk herkenbare materiële dwang voor de hand ligt als achterliggende behoefte. In de plaats van twintig gedragingen spreken we nu over twintig behoeften: de behoefte om te sparen, de behoefte om naar de bioscoop te gaan, de behoefte om het gazon af te rijden, enz. We moeten nu dus het ontstaan van twintig precieze behoeften verklaren i.p.v. twintig gedragingen wat het denken in een heel andere richting oriënteert.

In feite is het psychologisch denken sinds Freud in ruime mate langs deze denkweg verlopen. De ganse ontwikkeling van de psychoanalyse is de constructie van een psychologisch universum met zijn eigen wetmatigheden en behoeften, waaraan moet voldaan worden op een bepaalde manier zoniet kunnen er aberraties in de gedragingen ontstaan die niet kunnen begrepen worden zonder de achterliggende theorie. Bijvoorbeeld: iemand wast bestendig zijn handen, wat een gedragsfeit is, de bestendige behoefte om zijn handen te wassen is een psychologisch feit met als oorzaak factoren die maar weinig met hygiëne te zien hebben. Waarom ervaart iemand de behoefte om pleinen nooit diagonaal over te steken, om liftkokers te vermijden, enz ?⁸

Op het tweede gezicht zijn met deze operatie wel een aantal fundamentele veranderingen opgetreden. De gedragingen als dusdanig zijn eerder gegevens van sociologische aard; de behoefte om bepaalde gedragingen te stellen zijn gegevens van psychische aard. In het dagelijkse concrete gedrag zijn beide onlosmakelijk met elkaar verbonden en bestaat er ook geen nood om een onderscheid tussen beide te maken om efficiënt te handelen. Maar Durkheims ijzeren gordijn tussen beide komt tegen deze achtergrond wel heel erg artificieel over.

Door de gedragingen te benaderen vanuit achterliggende behoeften komen we bij de beschrijving van de werkelijkheid van een bont geheel van gedragingen terecht in een bont geheel van behoeften, de behoefte om naar de bioscoop te gaan, de behoefte om te reizen, enz. Maar, door de gedragingen van het sociologisch naar het psychologisch niveau te heffen, krijgen we nog geen antwoord op de waarom-vraag: waarom heeft iemand de behoefte om te sparen, waarom heeft iemand de behoefte om op reis te gaan, waarom hebben zo weinig mensen behoefte om een hoofddekkel te dragen in de winter, of, om met N. Elias⁹ te spreken, waarom hebben de mensen de behoefte tijdens het eten het vet van hun vingers te vegen indien het daar al terechtkomt, enz.

⁸In de grond verbaast het ons nog steeds hoe weinig de *founding fathers* van de psychologie zich bewust waren van de mate waarin zij functionalistisch dachten. Vandaag lijkt het functionalisme in de psychologie veeleer een diagnostische methode te zijn die wel iets te zien heeft met het gedragfunctionalisme zoals wij dit hier zien, maar “theoretical development and conceptual analysis of the term have received surprisingly little explicit attention,” aldus Peter STURMY, *Functional Analysis in Clinical Psychology*. Chichester, 1996, p. 7

⁹ ELIAS, N., *Über den Prozess der Zivilisation*. 1939. Ned.: *Het civilisatieproces*. Utrecht, 1982. Elias beschrijft daarin welke globaalmaatschappelijke veranderingen er moeten plaats hebben opdat men vanaf een bepaald ogenblik in de geschiedenis inderdaad het vet aan zijn vingers tijdens het eten akelig begint te vinden.

Het sociale landschap, aanvankelijk een geheel van quasi zelfevidente ‘zo-maar’-gedragingen, is veranderd in een landschap van vele en complexe vragen naar behoeften waarop we in de meeste gevallen met de huidige stand van kennis, slechts kunnen gissen, of het antwoord zelfs moeten schuldig blijven. Voor het beantwoorden van die vragen dringt zich een andere methodologie op.

Grote theorieën die al deze kleine ‘lokale’ behoeften samen bundelen en reduceren tot een reeks elementaire en afgeleide behoeften, zoals bijvoorbeeld Maslow¹⁰, verstrekken antwoorden die zo algemeen zijn dat ze voor de verklaring en de complexiteit van deze duizenden ad-hoc behoeften nog maar weinig bruikbaar zijn, maar anderzijds door hun algemeenheid ook maar moeilijk fout kunnen zijn.

We doen er goed aan meteen te stellen dat we eigenlijk de aan de basis liggende behoeften van een gedraging niet kennen, al was het maar om te vermijden dat men vlug een antwoord invult dat ons door ons huidig referentiekader wordt aangereikt. Welke behoefte is het die ons er toe aanzet naar de bioscoop te gaan en daar gedurende bijna twee uur te participeren aan een fictieel gebeuren? Hoe is die behoefte samengesteld, welke contextfactoren spelen daarbij een rol en in welke mate? Hoe kunnen we die meten?

Uiteindelijk en in laatste instantie hebben we slechts de gedragingen zelf om van te vertrekken, maar die moeten dan wel beschreven worden op een wijze die beantwoordt aan de vraagstelling, namelijk volgens hun ervaringswaarde, waarover straks meer.

Al heeft dit niet direct iets te zien met de definitie van het begrip ‘behoefte’, vragen we toch even de aandacht voor enkele connotaties. Het behoeftebegrip is ook een delicaat begrip waarvoor men in de menswetenschappen niet altijd veel sympathie heeft gehad. Het zou beslist een studie waard zijn na te gaan aan welke behoefte de aversie voor zo een centraal begrip beantwoordt. Zonder twijfel heeft het begrip in zijn alledaagse gebruik enkele connotaties van dwangmatigheid, en dwangmatigheid is nu eenmaal iets waarvoor de “freischwebende Intelligenz” (Mannheim) van vooral westerse intellectuelen een dwangmatige afkeer heeft, omdat het aanvaarden van behoeften voor een deel de ‘vrijheid’ een deuk geeft. Dat dit soort ‘vrijheid’ alleen in stand kan blijven door zich aversief op te stellen tegenover alles wat daaraan afbreuk kan doen, is de onwetendheid tot argument verheffen: hoe minder ik weet over het determinisme, hoe vrijer ik mij voel.

Deze struisvogelpolitiek hoeft nochtans niet. Men kan ook omgekeerd denken en stellen dat het inzicht in de mogelijkheden van onze ‘vrijheid’ slechts groeit in de mate ons inzicht in het determinisme van ons gedrag toeneemt. Aldus hangt het inzicht in de omvang en de aard van onze ‘vrijheid’ meer af van de toename van onze kennis dan van de toename van de onwetendheid.

Het ‘geloof’ in de individuele vrijheid van de mens is trouwens een vrij recent gegeven in de mensvisie van onze westerse beschaving, meer bepaald is het een product van de Verlichting. Voordien was ook in het Westen iedereen ervan overtuigd dat de mens in wezen niet vrij was, zij het dan ook om totaal andere, meestal religieuze, redenen.

In elk geval is vanuit een gedragsfunctionalistische optiek deze aversie misplaatst en niet van toepassing, aangezien we stellen dat alle gedragingen een antwoord vormen op een behoefte. Indien we nagaan op welke wijze het begrip behoeften tot heden is gebruikt in de menswetenschappen,

¹⁰ Abraham H. MASLOW, *Motivation and Personality*, 2nd ed. New York, 1970. De eerste uitgave verscheen reeds in 1954. Ned.: *Motivatie en persoonlijkheid*. Ingeleid door prof.dr.H.C.J. Duijker, Rotterdam, 1972. Zie daar vooral de hoofdstukken 5 (De rol van fundamentele behoeftebevrediging), 6 (De instinctieve aard van fundamentele behoeften) en 7 (Hogere en lagere behoeften). Het is een erg waardegeladen theorie die de indruk geeft van het niet te zijn.

dan komen enkele kenmerken naar voor die indruisen tegen het gebruik van het begrip behoeften in het gedragsfunctionalisme. Het belangrijkste kenmerk is wel dat men steeds werkt alsof alle behoeften reeds bekend zijn, dus met een min of meer gekend register van behoeften. Een tweede kenmerk is dat de dwangmatigheid van de behoeften zelf voorwaarde is voor de erkenning van het bestaan ervan.

Beide kenmerken verdienen enige toelichting.

12. De valkuil van een gelimiteerd aantal behoeften

Typisch voor het gebruik van het woord behoeften is dat men deze steeds als bekend veronderstelt, anders gezegd, dat men het steeds over psychisch waarneembare behoeften heeft, die elkeen in mindere of meerdere mate kan 'aanvoelen'. Hoe kent men ze? Door hun intensiteit en de dwangmatigheid. Van zodra behoeften een minder dwangmatig karakter hebben, worden ze in onze dagelijkse taal onmiddellijk met andere woorden aangeduid, zoals 'wensen', 'zin hebben in', 'neiging hebben tot', enz. Men zal niet spreken van behoefte om naar de bioscoop te gaan, behoefte om een bad te nemen, behoefte om naar een partijvergadering te gaan, enz. Nochtans als wij het geheel van mogelijke redenen en motivaties die iemand ertoe aanzetten een bepaalde gedraging te ontwikkelen, behoeften noemen, dan dienen wij alle 'wensen', 'zin in' en 'neigingen tot' daar eveneens bij te rekenen.

Voor de psychologie is dit punt trouwens een open deur. De ganse discipline draait rond de aanvaarding dat driekwart van wat de mens beweegt en drijft onbewust is.¹¹

En hier ligt nu wel een punt van tegenspraak. Ofschoon psychologen aanvaardden dat het bewuste slechts een eiland is in de zee van het onbewuste (C.G. Jung), er dus talloze onbewuste factoren aanwezig zijn waarvan de aanwezigheid per definitie niet kan ervaren worden, toch denken zij meestal in termen van een gekend aantal behoeften. Een vernieuwing in de psychologie komt dikwijls neer op een nieuwe rangschikking van de onbewuste behoeften en drijfveren en bij elke herschikking komen er enkele bij en vallen er enkele af.

Elke behoefte en drijfveer die men een naam geeft kan uiteraard nooit meer zijn dan een abstractie, een 'artefact'. Of er aan deze naam iets in het onbewuste beantwoordt, kan alleen uitgemaakt worden door na te gaan of de toepassingen van de theorieën die op basis van deze abstracties zijn opgebouwd in het concrete gedrag worden bevestigd, bijvoorbeeld door therapieën.

Het gedragsfunctionalisme daarentegen stelt dat er even veel behoeften zijn als gedragingen, waardoor het niet mogelijk is a-priori te stellen dat alle gedragingen van mensen uiteindelijk worden veroorzaakt door de behoeften die op een bepaald ogenblik van de evolutie bekend zijn. Omgekeerd: door te stellen dat alle gedragingen veroorzaakt worden door behoeften, kan door de studie van de gedragingen in de sociale wetenschappen de kennis van de behoeften, dus de creatie, recreatie en herschikking van de termen die naar behoeften verwijzen, worden verrijkt. Aldus staat men niet voor een gelimiteerd, maar voor een open register van behoeften. Een immense variëteit

¹¹ Daarom klinkt het ook vrij vanzelfsprekend als O. KLINEBERG schrijft: "I find it impossible at this stage to draw up a list of human needs or even to distinguish between those that are basic or fundamental to human happiness and those that may sadly be regarded as important." In: Human Needs: A Social-Psychological Approach, p. 33

van gedragingen kan alleen verklaard worden door een niet op voorhand bekende immense variëteit behoeften. Een open behoeftebegrip is dus een noodzaak.¹²

Heuristisch gezien is er immers een zeer groot verschil tussen de gangbare werkwijze en de werkwijze van het gedragsfunctionalisme. Indien men vertrekt van een beperkt aantal gekende behoeften en stelt dat deze primordiaal zijn, wat bijna iedereen doet, zoals bij voorbeeld de bekende behoeftetheorie van Maslow, dan gaat men selectief het ganse panorama van de menselijke gedragingen afspeuren, op zoek naar gedragingen die het bestaan van dit beperkt aantal behoeften bevestigen. En men vindt ze natuurlijk ook. De gevonden gedragingen zijn dan meteen 'verklaard', aangezien ze beantwoorden aan de gepostuleerde behoeften. In de gedragsfunctionalistische zienswijze is het net omgekeerd. Men staat voor een groot aantal waargenomen gedragingen, en kan pas dan de vraag gaan stellen: op welke behoeften vormen deze gedragingen een antwoord. In het laatste geval is het dus nodig een theorie te construeren (behoefte te construeren) op basis van de waargenomen feiten, in het eerste is het nodig de feiten te vinden die beantwoorden aan de theorie (de gepostuleerde behoeften).

Het postuleren van een beperkt aantal behoeften en het zoeken naar de eraan beantwoordende gedragingen is niet verrijkend voor de studie van de behoeften, is van in het begin begrensd. Anders gezegd, eens de Maslows hun uitgangspositie bepaald hebben, zullen zij door de feiten niet meer tegen gesproken worden. Aangezien hun theorie hen niet dwingt de confrontatie aan te gaan met niet beantwoordende feiten. Men komt in een louter tautologische bedrijvigheid terecht indien men niets anders doet dan alle gedragingen te gaan rangschikken in het register van de hier en nu bekende behoeften. Hiermee vernemen we eigenlijk niets meer en bevestigen we alleen de bestaande registers. Komt daar nog bij dat aard, soort en structuur van de behoeften kan verschillen van psychologische school tot psychologische school. En verder, dat psychologen het meestal over een bepaald register van behoeften hebben, waarin de eerder pathologische vormen een niet gering aandeel vormen. Over de aard en de herkomst van de behoefte om naar een popconcert te luisteren, zich in een ideologie te verdiepen, naar de bioscoop te gaan, enz., zijn nog geen uitvoerige artikels verschenen, althans naar mijn weten.

13. Het 'dwangmatig' karakter van behoeften: bewuste en onbewuste, ervaren en niet ervaren dwang

Het is evident dat in het gedragsfunctionalisme de graad van bewust ervaren dwangmatigheid geen criterium mag zijn voor het al dan niet gebruiken van deze denkwijze. Indien alleen deze gedragingen, deze sociale verschijnselen, vanuit een gedragsfunctionalistische hoek zouden worden bekeken die als erg dwangmatig worden ervaren (door wie?), dan zou driekwart van de menselijke gedragingen niet als een antwoord op achterliggende behoeften kunnen worden gezien, omdat bij het verrichten van driekwart van alle gedragingen, vooral in het dagelijkse leven, zelfs helemaal geen achterliggende behoeften worden vermoed, en deze dus zeker niet als dwangmatig kunnen gelden. Als men gewoonlijk van behoeften spreekt, moet altijd een zekere dwang verondersteld worden.

¹² Helemaal in deze richting denkt ook Y. FRIEDMAN, About Implicit Limitations on Satisfiers, p. 152: "The best way to proceed in defining categories of needs is to classify them according to characteristics of their corresponding satisfiers. Satisfiers can be classified easily." Die gemakkelijheid hangt natuurlijk helemaal af van de criteria die men wil gebruiken.

Malinowski stelt dit heel duidelijk, met dan natuurlijk antropologisch materiaal voor ogen. Hij vertrekt van de vaststelling dat de mens een reeks primaire behoeften kent en om deze veilig te stellen heeft hij zich een reeks materiële objecten geschapen, zich in groepen georganiseerd en de arbeid verdeeld, zich een gamma van zeden, gewoonten, geloofsovertuigingen, kunsten, enz., eigen gemaakt, m.a.w. een cultuur gecreëerd. "Can we say, however, voegt hij er verder aan toe, that the submission to cultural rules is as absolute as the submission to biological determinism? Once we realize that dependance on the cultural apparatus, however simple or complex, becomes the *conditio sine qua non*, we see immediately that the failure in social cooperation or symbolic accuracy spells immediate destruction or long-run attrition in the plain biological sense."¹³

De marxistische sociologie kent aan de behoeften in het algemeen eveneens een groot belang toe. Ook zij stelt dat de mens via zijn behoeften afhankelijk is van zijn natuurlijk en zijn maatschappelijk milieu. Zij ziet deze afhankelijkheid wel heel wat positiever dan wij gewoon zijn: behoeften betekenen voor de mens de noodzaak om productief te zijn, te streven, zijn psychische en fysische krachten te ontwikkelen, en de maatschappelijke en intermenselijke betrekkingen uit te bouwen. Ook de betekenis van het culturele apparaat komt daarin heel centraal te staan. De arbeidsdeling leidt ertoe dat de bevrediging van behoeften maatschappelijk is bepaald, dat de mens om zijn persoonlijke behoeften te bevredigen, de realisatie van maatschappelijke behoeften tot doel van zijn activiteit moet zetten. Zowel in de verwoording van Malinowski als in de marxistische zienswijze gaat het om belangrijke dwangmatige behoeften die uiteindelijk leiden tot 'positieve' gedragingen.¹⁴

Ook Maslow neemt stelling. Hij stelt dat er een gradatie is in de aard van de behoeften, een schaal van lagere en hogere behoeften, en ten tweede, dat de lagere behoeften tot op zekere hoogte moeten opgeheven zijn, vooraleer zich de volgende, de 'hogere' kunnen manifesteren. Afgezien van de vraag naar de waardeoordelen die achter begrippen als 'lagere' en 'hogere' behoeften schuilt, gaat het hierbij toch wel om een enorme reductie, een simplificatie, en een heel sterk a-priori. Behoeften op zichzelf bestaan niet. Alle behoeften zijn steeds behoeften aan iets. Het bestaan ervan kan alleen worden afgeleid uit de dingen waarnaar mensen streven om hun behoeften te bevredigen. Deze zijn duizendvoudig, en niet zomaar in vijf of tien groepen te rangschikken.

Verder, Maslow vertrekt van de veronderstelling, het a-priori, dat alle behoeften in potentie aanwezig zijn, terwijl het behoefteconcept wetenschappelijk heel wat operationeler blijft als wij de afgeleide behoeften, zoals *'esteem-needs, need for self-actualisation'*, eerder als producten van milieu en cultuur blijven aanzien, dan ergens op chromosomen of genen verankerde programma's. Noties als 'hogere' en 'lager' beantwoorden aan een historisch gegroeid waardepatroon en cultuurbeeld waarin spirituele activiteiten als waardevoller worden aanzien dan de andere. Of ze dit zijn is relatief: alles hangt af van de omstandigheden waarin de mens zich moet manifesteren. Ook in de linguï stiek zijn er auteurs die poneren dat de mens virtueel alle talen kent, maar dat de situatie waarin hij terecht komt bepaalt welke talen hij zal realiseren.

Dit alles doet niets af aan het belang van Maslow, die de betekenis en het belang van de behoeften zeer centraal gesteld heeft.

¹³ B. MALINOWSKI, *A Scientific Theory of Culture*, p. 121 e.v.

¹⁴ In kapittel 25 gaan wij nog even dieper in op deze problematiek die wel erg boeiend is. Voor alle duidelijkheid dient gezegd dat Malinowski geen aanhanger was van Marx. Zelfs zijn bewering dat hij hem gelezen had werd door zijn leerlingen betwijfeld. Zie H. KUPER, *Function, History, Biography*, p. 199. Malinowski had de gewoonte te zeggen: "If you are not a Communist before twenty-five you have no heart; but if you are a Communist after that, you have no head."

14. **Het al dan niet homeostatisch functioneren van behoeften**

Het gebruik van het woord 'behoefte' impliceert een zekere noodzaak, een zekere neiging, om gedragingen te stellen, ook al is men zich hiervan niet bewust. Volledigheidshalve dient hier wel onderlijnd dat ook vormen van niet-handelen, zoals zwijgen, niet interveniëren, niet protesteren, niet reageren, enz., gedragingen zijn. Wij hechten in dit verband veel waarde aan het werk van Cofer en Appley die een bijzonder breedvoerig onderzoek hebben ingesteld naar alle belangrijke en de belangrijkste van de minder belangrijke motivatietheorieën. 'Motivatie' en 'behoefte' zijn uiteraard geen synoniemen. Motivaties zijn eerder het gevolg van behoeften. In dit begrip zitten reeds connotaties van een actieve dynamische gerichtheid. De traditionele ketting is als volgt: behoeften - motivaties - doelstellingen. Het lijkt ons niet nuttig hier verder op deze begrippen, en begrippen als noden, drijfveren, e.a. in te gaan. Uiteindelijk belandt men toch in de semantiek.

Cofer en Appley komen tot het besluit dat er van een definitieve motivatietheorie nog niet kan gesproken worden, maar dat er toch reeds trekken zijn die gemeenschappelijk zijn aan alle onderzochte richtingen: "(...) a quite regular pattern of phenomena is observed: deprivation (tension increase) - action - satisfaction (tension decrease). Even if we ignore the problem of need vs. drive impulse to action, the arousal - action - reduction sequence appears to describe what happens in a large number of instances of so called motivated behaviors." (p. 810)

Het nieuwe dat de auteurs hiermee aanbrengen is dat de aanwezigheid van de behoeften een toestand van onevenwicht is, en deze onevenwichtstoestand zelf, omdat het een vorm is van onlust, streeft naar een herstel van evenwicht, welke ook de herkomst en de aard van de behoeften is. En ze zijn hierin vrij ondubbelzinnig: "Actually, the need-reduction pattern can be equally described in terms of an equilibration model. Thus, it presumably starts whenever disequilibrium of a system occurs and is followed by equilibrating responses, which in turn cease when a balanced state is achieved. Need-reduction may be one illustration of an equilibration model, but such a model can also include acquired states for which no physiological needs can be reasonably postulated - such as affiliation or achievement or love or esteem."

De auteurs zijn zich eveneens bewust van mogelijke ethische en ideologische implicaties die vanuit diverse invalshoeken aan de toestand van 'evenwicht' kunnen gekoppeld worden.

'*Equilibrium*', '*balanced state*' en andere gelijkaardige termen waarmee gewoonlijk evenwichtstoestanden worden aangeduid, hebben statische connotaties. Het is noodzakelijk deze te zien als labiele, dynamische evenwichten. Malinowski zelf, R. Dahrendorf, J. Piaget e.a. hebben gewaarschuwd tegen statische concepties van evenwichtsmodellen. Een verbroken evenwicht is dus steeds een spanningsevenwicht met een eigen dynamiek die ernaar neigt het evenwicht te herstellen.

Als men het heeft over evenwichtstoestanden bestaat ook de kans dat waardeoordelen komen binnen sluipen. "Equilibrium is not a Good Thing, and disequilibrium is not a Bad Thing." Semantisch gezien gaat het om een gradatie: plots voorbij een bepaald punt gebruikt men niet meer de term 'evenwicht', maar de term 'onevenwicht'. Het feit twee verschillende woorden te hebben betekent niet dat men van twee van elkaar verschillende toestanden mag spreken. "Nor is the reverse association justified: equilibrium stands neither for the status quo nor for *laissez-passer*," voegt F. Machlup er terecht aan toe.

Een evenwichtstoestand is dus ook te aanzien als een toestand van rust: "er bestaat een optimaal activiteitsniveau dat het individu probeert constant te houden. Als het activiteitsniveau verhoogd

wordt, probeert men het te reduceren. Maar als het onder het optimale niveau daalt, ontstaat er een activiteit die een verhogen van het niveau nastreeft." (Eskola, p. 71)

Het evenwichtsherstel is ook meestal van tijdelijke aard. Behoeftte aan macht kan bijvoorbeeld door een overwinning tijdelijke bevredigd zijn, waardoor effectief een rustpunt wordt bereikt, maar vrij vlug zal die de niet aflatende behoefte aan macht een nieuw onevenwicht creëren, dat weer slechts tijdelijk, door een nieuwe overwinning, kan bevredigd worden.

Concluderend houdt dit in dat, gezien de talloze gedragingen van mensen, er ook talloze behoeften zijn, wat we reeds hebben gesteld, maar die evenveel toestanden van onevenwichtigheid betekenen, die op basis van hun eigen dynamiek streven naar het opheffen van die toestand van onevenwichtigheid. Ook al is men zich hiervan niet het geringste bewust. Men zou kunnen verder gaan en stellen: hoe groter het aantal gedragingen van mensen, hoe groter, of hoe talrijker, hun onevenwichtigheden zijn. Omgekeerd: hoe meer de handelingsmogelijkheden beperkt ('gekanaliseerd') worden door dwang, innerlijke of uiterlijke, hoe groter de innerlijke onevenwichtigheid, en dus de spanning. Vanuit deze optiek is 'vrijheid' een spanningsmilderende waarde.

15. De kostprijs van de behoeftebevrediging

Een argument van totaal andere aard voor het bestaan van een zekere dwangmatigheid van de behoeften zijn de consequenties van het niet handelen en de inspanningen die het wél handelen met zich brengen. Dit levert meteen een criterium voor het meten van de belangrijkheid van de behoeften.

Voor het beoordelen van het belang van de behoeften kunnen eigenlijk twee verschillende criteria gebruikt worden. Het eerste is de hoeveelheid, de graad, van positieve of negatieve consequenties die het niet bevredigen van een bepaalde behoefte tot gevolg heeft, op welk vlak dan ook. Het andere is de hoeveelheid inspanningen die iemand besteedt aan het vervullen van een bepaalde behoefte, waarbij tijd en geld als objectieve parameters; frustratie, agressie, lust, enz., als subjectieve parameters kunnen gelden.

In feite zouden beide parameters tezelfdertijd moeten kunnen gebruikt worden, maar dit is niet altijd mogelijk, eenvoudig omdat vooral de subjectieve parameters niet meetbaar zijn. Voorbeeld: iemand kan zich heel veel opofferingen getroosten om op een bepaald ogenblik een voetbalmatch of een concert te kunnen bijwonen, maar lukt hem dit uiteindelijk niet, dan zal het niet realiseren van die behoefte uiteraard geen langdurige negatieve consequenties opleveren. Wat niet belet dat, te oordelen aan de inspanningen die hij zich getroost, dit voor hem een erg 'harde' behoefte is.

Voor iemand anders kan dezelfde mislukking totaal nietszeggend zijn.

16. Geen nood aan een hiërarchie van de behoeften

Aan een hiërarchie of zelfs een ontologie van de behoeften hoeft in eerste instantie niet gedacht te worden. Het lijkt methodologisch het meest opportuun in het gedragsfunctionalisme de oorsprong

en de aard van de aan de basis liggende behoeften, de basiscriteria voor een hiërarchie, a-priori als niet bekend te aanzien. Op het eerste gezicht lijkt deze houding ingegeven door voorzichtigheid. Voor een deel is dit ook zo. Maar in veel hogere mate is deze houding heuristisch bijzonder verrijkend. Er zijn teveel gedragingen die indruisen tegen elke hiërarchische ordening van de behoeften. Iedereen die zich tijdens de oorlog vrijwillig voor het front meldt maakt de behoefte tot levensbehoud, de meest vitale, ondergeschikte aan een momentane andere behoefte; de behoefte aan seksualiteit wordt door alle kloosterlingen die de gelofte van kuisheid afleggen, ondergeschikt gemaakt aan andere zeker minder vitale behoeften; de behoefte aan risicogedrag en gokken heeft een tal mensen tot de bedelstaf gebracht, enz. Anders gezegd, minder belangrijke behoeften kunnen op bepaalde ogenblikken sterker worden dan heel vitale behoeften, waardoor bestaande hiërarchieën overhoop worden gehaald en men tot de conclusie moet komen dat alle hiërarchieën van behoeften ook plaats- en tijdgebonden zijn. Het lijkt ons dat er nog veel onderzoek nodig is in die richting.

17. Herkomst van de behoeften

De aard en de oorsprong van de behoeften is een probleem dat pas naderhand van belang wordt, nadat ze bekend geworden zijn. A-priori is geen enkele herkomst uitgesloten, en a-priori moet ook gesteld worden dat ze zeer veelvoudig kunnen zijn. Ze kunnen wortelen in elk van de vier contexten die we in kapittel 9 hebben opgegeven. Ze kunnen worden veroorzaakt door de materiële context waarin mensen zich bevinden, zowel algemeen gezien, dus de economische toestand, als de particuliere afspiegeling ervan op niveau van buurt of familie. Ze kunnen zoals gezegd van genetische aard zijn. Ze kunnen van sociale aard zijn, veroorzaakt door relatie- en communicatiestructuren, door lectuur of door groepsgedrag. Ze kunnen veroorzaakt zijn door persoonlijkheidskenmerken en de mentale werking eigen aan bepaalde persoonlijkheidsstructuren. Ze kunnen veroorzaakt zijn door lang aanhoudende of kortstondige gebeurtenissen. Ze kunnen het resultaat zijn van overaanpassing, van indoctrinatie, van publiciteit, enz.

Het is dus de uiterlijk waarneembare gedraging die naar het bestaan van een behoefte verwijst, of juist: die ons de aanwezigheid van een behoefte doet veronderstellen. Maar dat deze behoefte aanwezig is, is dan ook het enige dat we kunnen zeggen. We weten niet in welke mate de gedraging helemaal dan wel slechts voor een gedeelte inspeelt op de achterliggende behoefte, vermits de behoefte zelf niet gekend is. We weten niet in welke mate een aantal van elkaar verschillende gedragingen een antwoord kunnen vormen op een zelfde achterliggende behoefte. Enz. We weten alleen door de recurrentie van de gedragingen, de verspreiding ervan in tijd en ruimte, dat deze voldoende effectief moeten zijn omdat gedragingen die dit niet zijn eenvoudigweg niet meer worden herhaald.

Daarom is het gedragsfunctionalisme in eerste instantie beschrijvend en niet verklarend. Indien wij een hele reeks sociale verschijnselen hebben beschreven, en ons daarna de vraag stellen welke de behoeften zouden kunnen zijn waarop deze sociale verschijnselen een antwoord vormen, hebben wij nog geen verklaring, in die zin dat wij niet weten welke behoeften er aan de basis van deze gedragingen liggen. Wij weten alleen dat er behoeften aan de basis liggen. In zekere zin kan dit als een soort 'open' verklaring gelden, die nog verder moet ingevuld worden. Want stellen dat het behoeften zijn die aan de basis van de gedragingen liggen kan reeds als een stukje verklaring gelden. Hiermee wordt een zeer strakke lijn getrokken tussen beschrijving en verklaring. De beschrijving blijft geldig, de verklaring kan veranderen. In het vroegere functionalisme was dit in veel geringere mate het geval, omdat men de feiten selecteerde in functie van de geponeerde,

conserverende, behoeften. Met het ongeldig worden van de geponeerde behoeften, verloor ook de feitseselectie haar waarde. Dit geeft het gedragsfunctionalisme een beduidende meerwaarde t.o.v. het structureel functionalisme uit de sociologie.

18. Wiens behoeften ? Individueel en sociaal gedrag

Individueel gedrag, sociaal gedrag en sociaal verschijnsel zijn begrippen die tot hier toe eerder impliciet werden gehanteerd. Per definitie is het gedragsfunctionalisme een methode die in de eerste plaats vraagt naar de behoeften van individuen, en niet van groepen. Vervolgens is dit functionalisme een methode die in de eerste plaats vraagt naar gedragingen en reacties van mensen om die behoeften te kennen. Maar uiteindelijk is geen menswetenschapper geïnteresseerd in alleen maar het gedrag van individuen. Hoe is het begrip sociaal verschijnsel daarmee te verzoenen? Operabezoek, toerisme, stakingen, partijvergaderingen, het parlement, de familie, de staat, enz., zijn allemaal sociale verschijnselen, en geen mensen. En verder, in welke mate belanden wij met deze methode niet midden in het methodologisch individualisme ?

Ook met deze vraagstelling gaat het in de grond om een oude discussie. Maar we moeten er toch klaar in zien.

Het is wel degelijk de bedoeling het gedragsfunctionalisme als een onderzoeksmethode voor de studie van sociale verschijnselen uit te werken. De studie van wat we zouden kunnen omschrijven als het strikt individuele gedrag laten we over aan de psychologie. Zowel inzake finaliteit als inzake methode blijven de verschillen toch nog heel groot. Dit belet niet dat het basisgegeven van elke menswetenschap, ook van de sociale wetenschappen, steeds de levende mens is. En dat de verandering of de stilstand van elk macro-sociologisch fenomeen in laatste instantie veroorzaakt wordt door de gedragingen van individuen. Of in de woorden van K. Popper: "(...) all social phenomena, and especially the functioning of all social institutions, should always be understood as resulting from the decisions, actions, attitudes, etc., of human individuals, and (...) we should never be satisfied by an explanation in terms of so-called 'collectives' (...)"

Maar ook ten aanzien van de gedragingen van enkelingen kan de vraag gesteld worden: welke gedragingen zijn individueel en welke zijn sociaal. In onze ogen een tamelijk overbodige vraag: er bestaan geen gedragingen die louter individueel zijn, zoals er ook geen gedragingen bestaan die alleen sociaal zijn. Niet de gedragingen van mensen, maar het woordgebruik dat dient om deze te beschrijven vormt hier de moeilijkheid. Die problematiek blijft natuurlijk de aandacht gaande houden omdat belangrijke ideologieën zoals liberalisme en socialisme, resp. individualiteit en solidariteit in het centrum van hun ethische achtergronden hebben. Dat om die reden deze problematiek ook in de wetenschap methodologisch op controversen stuit zal men vermoedelijk ontkennen.

Laten we de zaken op een rijtje stellen. Er bestaat geen enkele gedraging die strikt individueel is in de betekenis dat iemand anders ze niet ook stelt, misschien dan niet helemaal op identieke wijze. Het hangt er slechts van af hoeveel mensen men statistisch moet nemen om dezelfde of analoge gedragingen terug te mogen verwachten. De meest absurde en aberrante gedragingen nemen in aantal toe naarmate de te beschouwen populatie groter wordt. Dit geldt voor de verschillende vormen van gedrag: handelingen, verbaal gedrag, psychisch gedrag. De allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emoties blijft slechts een eenmalig individueel gegeven zolang men niet weet wat er in de andere omgaat.

Er bestaat evenmin een gedraging die strikt individueel is in de betekenis dat zij niet in ruime mate gevormd wordt door de maatschappelijke context. Onderlinge verschillen kunnen nooit meer zijn dan gradatieverschillen. Zelfs de behoefte aan hyperindividualisme die door een aantal individuen wordt gevoeld is een maatschappelijk product, en wordt slechts binnen precieze maatschappijvormen gegenereerd in de geest van een aantal individuen. Het feit dat bijvoorbeeld de psychologie als wetenschap mogelijk is, kan alleen door de niet-eenmaligheid van zelfs zeer subjectieve gevoelens. Een wetenschap van het eenmalige is, zoals reeds gezegd, een *contradictio in terminis*.

Mocht uiteindelijk toch iets eenmaligs in de gedragingen van individuen worden aangetroffen, of juist, indien de psyche van een aantal mensen beter functioneert met het besef van het bestaan van eenmalige gedragingen, (de behoefte aan eenmalige gedragingen als sociaal verschijnsel) dan kunnen deze zgn. eenmalige gedragingen per definitie geen deel uitmaken van het onderzoeksdomein van de sociale wetenschappen. *Grosso modo* kunnen we dus stellen dat om het even welke gedraging van mensen per definitie bijna altijd (en dit tot het tegendeel is bewezen) een sociale gedraging is, dus door meerdere mensen herhaaldelijk wordt verricht, en gegenereerd door het zich bevinden in de maatschappij. Het aantal mensen dat een bepaalde gedraging verricht en het iteratieve karakter van elke gedraging zijn de twee componenten voor een minimumdefinitie van sociale gedraging.

Deze gedragingen vormen dan een sociaal verschijnsel: de opera, de politieke partij, het parlement, het restaurant, het toerisme, de politieke meeting, ook wel een sociale instelling genoemd. Al deze sociale verschijnselen, hebben we gesteld, blijven slechts bestaan door de gedragingen van individuen die eraan participeren, er gebruik van maken, enz., en dit met oog op het opheffen of milderen van een achterliggende behoefte. Anders gesteld: elk sociaal verschijnsel vormt een antwoord op de behoeften van hen die het door hun gedrag in stand houden. Als grensgeval kan hier ook de zelfmoord als voorbeeld gegeven worden, zoals we reeds hebben gesteld. Verder zijn het kopen van bloemen, het lezen van romans, het streven naar een politieke carrière of naar literaire of wetenschappelijke faam, het dragen van gele jurken of van blue jeans, het roddelen, het schrijven of belijden van ideologieën, het aanbrengen of lezen van graffiti, enz., sociale verschijnselen. Ze worden complexer indien de behoeften (in dit geval kan men duidelijker van belangen of zelfs jobs spreken) van een aantal individuen worden bevredigd door het instandhouden van systemen van behoeftebevrediging waaraan eigenlijk niemand nog behoefte heeft.

Maar nu duikt wel een taalkundig probleem op met verregaande consequenties. De vraag naar de functie kan en wordt meestal op twee manieren gesteld, die wel duidelijk van elkaar moeten gescheiden worden, omdat de ene manier naar een instelling vraagt, en de andere naar gedragingen van mensen. Men kan vragen naar de functie van een gedraging, men kan vragen naar de functie van het sociaal verschijnsel, zoals in het structureel functionalisme. Concreet: wat is de functie van het belijden van het socialisme, of, wat is de functie van het socialisme; wat is de functie van het bezoek aan een museum of, wat is de functie van een museum; wat is de functie van het lezen van hoogstaande romans, of wat is de functie van literatuur; enz.

Algemeen kan gesteld worden dat de vraag naar de functie van het sociaal verschijnsel zelf bijna automatisch de vraag oproept naar de gehelen of systemen dus naar een macrosociologisch structuren, ten opzichte waarvan dit sociaal verschijnsel functioneel kan zijn. Het is dus niet zo verwonderlijk dat het functionalisme, zoals het aanvankelijk door een Malinowski werd gezien, vrij vlug, en vooral in de sociologie, terechtkwam in organicistische of holistische maatschappijopvattingen, of in de meer verfijnde en genuanceerde vorm ervan, in het

structuralisme. Heel overtuigd zag Alvin Gouldner het zo: “The intellectual fundament of functional theory in sociology is the concept of a ‘system’. Functionalism is nothing if it is not the analysis of social patterns as parts of larger systems of behavior and belief.”¹⁵

19. De ervaringswaarde van gedragingen en het functioneren van het gedragsfunctionalisme

De uitwerking van een sociaal verschijnsel, of juist, de uitwerking van het deelnemen aan of gebruiken van een sociaal verschijnsel, vormt wel het moeilijkste punt in het gedragsfunctionalisme maar het is ook de kern van het hele systeem, zowel in de theorie als in de werkelijkheid.

Laat ons de problematiek verduidelijken aan de hand van een voorbeeld: het voetbalspel. Het voetbalspel, in de betekenis van de wedstrijden tussen min of meer bekende ploegen, is duidelijk een sociaal verschijnsel. Op basis van de postulaten mag gesteld worden dat het functioneel is ten aanzien van de behoeften van minstens elkeen die ernaar gaat kijken en hiervoor ook nog een ingangkaartje betaalt. Laten we de behoeften van de voetballers zelf hier terzijde. Waarom het functioneel is weten we a-priori niet. De bevrediging van de achterliggende behoefte gebeurt bij het kijken naar het spel. Het is wat er op dit ogenblik gebeurt, tweemaal 45 minuten lang, in de geest, in de psyche, van elke toeschouwer afzonderlijk, dat het voor hem functioneel maakt, en aangezien er duizenden staan te kijken, dat het voetbalspel sociaal functioneel maakt. Maar wat gaat er juist in die geest om? Op welke behoefte, die reeds aanwezig was uren en misschien dagen voordien, wordt door het kijken naar dit spel geantwoord? Binnen welke maatschappelijke voorwaarden, welke cultuur, welke vormen van arbeid, welke maatschappelijke structuur, kan een dergelijke behoefte ontstaan. Welke persoonlijkheidskenmerken zijn noodzakelijk opdat die maatschappelijke determinanten in staat zouden zijn deze behoefte te creëren, of ze op een dusdanige wijze te creëren dat ze door het concrete voetbalspel kan bevredigd worden? Heeft de behoefte, of dit complex aan behoeften, iets gemeenschappelijks met de behoeften die duizenden in het Oude Rome naar het Circus Maximus deed stromen om de wagenrennen of de gladiatorenspelen te gaan bekijken? We weten één ding, het gadeslaan van dit spel, of misschien juist een soort van meebeleving, de ervaring van dit voetbalspel, heft een aan de basis liggende behoefte op of mildert ze. Maar hoelang kan dit proces duren. Praktisch, hoeveel verlengingen mogen er zijn tot meer en meer mensen beginnen te vinden dat ze er nu wel genoeg van hebben, dat de onderliggende behoefte ver genoeg is opgeheven zodat een langer blijven staan niet meer functioneel is en andere behoeften zich kunnen laten gelden.

Wat het voetbalspel functioneel maakt ten aanzien van de behoeften van miljoenen en nog eens miljoenen mensen ligt verscholen in het psychische proces dat afloopt terwijl de match wordt bekeken binnenin het hoofd van elke toeschouwer afzonderlijk. Maar wat speelt zich daar af en hoe kunnen we dit kennen zonder in oncontroleerbaar giswerk te vervallen? Een verderaf liggende vraag is of andere spelen in dezelfde mate aan die behoefte kunnen beantwoorden, of diezelfde behoeften ook bevredigd worden bij het kijken naar tennis, of naar biljart, of deze sporten wel iets met elkaar gemeen hebben, dan wel totaal verschillend zijn althans te oordelen naar de achterliggende behoeften die ze eventueel kunnen bevredigen. Uit deze vragen blijkt ook één zaak heel duidelijk: er is een groot verschil tussen de vraagstelling naar de functionaliteit van het voetbalspel in de westerse cultuur en de vraagstelling naar de functionaliteit van het voetbalspel voor de toeschouwers. Het is maar op dit deel van de westerse cultuur dat aanwezig is in het hoofd van de toeschouwers dat het voetbalspel eventueel functioneel kan zijn.

¹⁵ A.W. GOULDNER, Reciprocity and Autonomy in Functional Theory, p. 141

Dit is wat we bedoelen met de vraag naar de 'uitwerking', naar de ervaringswaarde van een gedraging. Hoe kunnen we die kennen?

De meest voor de hand liggende benadering hier is natuurlijk aan de betrokkenen vragen waarom zij participeren aan het voetbalspel, en meer in het algemeen aan een sociaal verschijnsel. Maar voor dit soort vragen is een enquête totaal ongeschikt, omdat met elke enquête per definitie slechts kan gevraagd worden naar bewustzijnsinhouden en daardoor halfbewuste of onbewuste behoeften uit de antwoorden op de vraag naar de uitwerking worden uitgesloten. En zelfs bij het geven van de antwoorden op min of meer bewuste behoeften, wordt elk antwoord eerst, en onbewust, gefilterd door een heleboel normen van bewuste en onbewuste aard, en wat we te horen krijgen is slechts wat cultureel toegelaten is in een maatschappij. Daarenboven, indien elk individu zich een duidelijk en helder beeld zou kunnen vormen over de reële motieven en behoeften die achter zijn gedrag liggen, ware het niet nodig geweest op Freud te wachten om ons te zeggen waarom iemand bepaalde gedragingen stelt en wat de onderlinge en achterliggende samenhang is tussen een aantal gedragingen die op het eerste gezicht niet veel met elkaar te zien hebben. Manifeste, openlijke doelstellingen en latente, onbewuste, verborgen 'doelstellingen' zijn dikwijls twee verschillende dingen. Er zijn natuurlijk wel enkele gegevens die we vooraf reeds kunnen stellen in verband met de aard van de achterliggende behoeften. In Freudiaanse termen betekenen ze een zekere lustervaring, in de termen van Cofer en Appley een afname van spanning, van onevenwichtigheid. Dit moet dus ook gesteld worden bij de uitwerking van het deelnemen aan een voetbalspel, een politieke meeting, het dragen van een gele jurk, het plegen van een terroristische aanslag, etc., telkens natuurlijk alleen maar voor diegenen die door hun gedraging het sociale verschijnsel in stand houden, die erbij betrokken zijn.

Met deze vraagstelling, met de transformatie van een maatschappelijk landschap vol gedragingen in een maatschappelijk landschap vol vraagtekens, zien we eigenlijk pas goed waar we nog maar staan in de sociale wetenschappen. Welke is de uitwerking die het luisteren naar een popconcert op de luisteraars heeft ? In welke termen moeten we die beschrijven ? En hoe alledaagser de gedragingen zijn die we hier als voorbeeld zouden kunnen stellen, hoe groter de moeilijkheden zouden zijn bij de beschrijving van de uitwerking ervan op de deelnemers, dus de ervaringswaarde.

Nog een voorbeeld: wat is de uitwerking van het bijwonen van een mis op diegenen die ze bijwonen ? Welke complexe psychische behoeften worden daarmee bevredigd. In welke mate hebben de rationalisaties die we zo bij de hand hebben iets te zien met wat er werkelijk omgaat. Hoe controleren we dat ? Zijn er functionele alternatieven, die misschien bij wijze van controle zouden kunnen getest worden ? Heel moeilijk wordt het in de gevallen waarin de uitwerking van een sociaal verschijnsel een bijna totale bewegingsloosheid van de participanten tot gevolg heeft, zoals dit bijvoorbeeld het geval is bij het 'consumeren' van een film, een opera, en dergelijke. Het lijkt een flessenhals. Maar er is geen alternatief.

Methodologisch en heuristisch zijn de gevolgen duidelijk. Van zodra wij naar de functie van de uitwerking vragen, die het gebruiken van of het participeren aan een sociaal verschijnsel tot gevolg heeft, wordt het onderzoek steeds onmiddellijk naar concrete personen en concrete situaties en niet naar holistische of organicistische dimensies geleid. Maar die concrete situaties moeten dan wel in hun geheel worden beschouwd. En ook hier zijn de problemen minder eenvoudig dan onze uiteenzetting tot nu toe laat vermoeden. Bijvoorbeeld het voetbalspel: indien men, louter theoretisch, iemand zou vragen of hij naar een belangrijke match wil gaan kijken maar daar helemaal alleen zou zijn. Anders gezegd, in welke mate is de ervaring van de aanwezigheid van honderden of duizenden anderen niet eveneens een deel van de uitwerking? Een vraag die bij de studie van elk sociaal verschijnsel dient gesteld. De communicatieve waarde van het ervarene nadien ten aanzien van derden is nog zo een element dat bij de uitwerking dient inbegrepen. De

vakantie in een veraf gelegen exotisch land zou slechts een deel van zijn ervaringswaarde hebben, voor een deel aan de oorspronkelijke behoefte tegemoet komen, indien nadien daarover niet mag of kan gepraat worden met kennissen en burens. Alle statussymbolen zijn slechts ten volle functioneel indien de gelegenheid wordt geboden derden, zelfs onbekenden, daarmee te confronteren.

Een eerste stap naar een precieze kennis van de functies van een sociaal verschijnsel is daarom steeds een precieze beschrijving van de globale omstandigheden waarin het verschijnsel 'functioneert' met inachtneming van de grootst mogelijke volledigheid. Elke omstandigheidfactor kan een rol spelen bij de ervaring.

De tweede stap is uiteraard de beschrijving van de functionalistische gedraging zelf. Zoals gezegd scheidt dit specifieke problemen als men het te doen heeft met een vrij 'bewegingloze' participatie aan het functioneel verschijnsel, zoals bijvoorbeeld het bekijken van een film. Dan blijft slechts de analyse van het functioneel verschijnsel zelf, dus de film zelf, of het voetbalspel zelf, over als laatste middel om inzicht te krijgen in wat er mogelijkwijze in de geest van de kijker omgaat. Mest al is een dergelijke analyse niet mogelijk zonder enig vermoeden van de psychologische processen die bij de participatie aan het sociaal verschijnsel een belangrijke rol spelen en ook moeten spelen opdat het functioneel zou kunnen zijn. Bijvoorbeeld in de zojuist aangehaalde voorbeelden van het voetbal en de film speelt de identificatie van de kijker en de toeschouwer met wat zich op het veld of op het witte scherm afspeelt een wezenlijke rol. Zonder deze identificatie zou een 'genieten' ervan eenvoudig niet mogelijk zijn en de participatie aan dit verschijnsel niet kunnen functioneren. Hierbij kan dan de bijkomende vraag worden gesteld wat de maatschappelijke voorwaarden zijn waardoor dit soort identificatie mogelijk wordt, toeneemt of afneemt. We komen op dit proces uitvoeriger terug.

Indien wij bepaalde gedraging stellen, vanuit een bepaalde behoefte, bijvoorbeeld naar het voetbal kijken, of het gazon afrijden, of een dieet volgen, enz., dan is het uiteindelijk deze gedraging die de aan de basis liggende behoefte opheft of mildert voor kortere of langere tijd. De vraag waarmee we dan geconfronteerd worden is dan natuurlijk: hoe, op welke wijze, kan een gedraging een behoefte opheffen of milderen? Om op deze vraag te antwoorden dienen we een nieuw en centraal begrip in te voeren dat wij tot nu toe nog niet nodig hadden: de ervaringswaarde van gedragingen.¹⁶ Een begrip dat heel dicht in de buurt komt maar dat we omwille van bepaalde connotaties toch niet hebben weerhouden is: de belevingswaarde. De rol en betekenis ervan is zo evident dat het onbegrijpelijk is dat zo een centraal begrip zo zelden expliciet, maar des te meer impliciet, in de verklaringen van gedragingen voorkomt.¹⁷

¹⁶ Over het begrip 'ervaring' wel een leuke opmerking in het Woordenboek van de psychologie van A.S. Reber: 'In wezen wordt deze term in de psychologie in dezelfde betekenissen gebruikt als in de alledaagse omgang. (...) Dat (...) neemt niet weg dat begripsverwarring goed mogelijk is. Met name kan die ontstaan omdat sommigen de term alleen gebruiken in verwijzing naar feitelijke voorvallen, terwijl hedendaagse cognitivisten ook 'gebeurtenissen in het hoofd' meerekenen. Vallen de enge beestjes die een alcoholicus ziet nu onder de ervaringen of niet.' (p 183).

¹⁷ Een poging in die richting is het werk van Gerhard SCHULZE, *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt-New York, 1992. Hij stelt vast dat vroeger de gebruikswaarde van de producten in het middenpunt van de voorstelling stonden – duurzaamheid, technische perfectie, bruikbaarheid – terwijl nu voor de consument meer met de 'Erlebniswert der Produkte' wordt beklemtoond. Deze 'Erlebniswert' blijkt dan uiteindelijk een soort esthetisering te zijn. Maar waaruit dan deze esthetische ervaring van de producten bestaat blijft volkomen mistig, spijtig genoeg. Want ook de esthetische ervaring is een complexe psychische ervaring. Schulze blijkt dan wel een hardnekkig socioloog te zijn. Zijn werk, zegt hij zelf (p. 24), is bedoeld als een traditionele sociologische analyse. Hij aanvaardt collectieve constructies zoals intersubjectieve patronen niet alleen van het handelen, maar ook van het denken en het voelen, en alleen deze zijn voor beschrijving vatbaar. "(...) über den hermetischen Bereich strikt individueller Subjektivität lässt sich wenig mehr sagen, als das es existiert." Dus opnieuw Durkheims ijzeren gordijn. De grote psychologen ontbreken systematisch in zijn werk. De auteur had anders wel een goede invalshoek.

Wat wij ermee bedoelen is heel eenvoudig, in niet technische termen, het effect van de gedraging op het gemoed. Het volgen van een voetbalmatch, het stemmen voor een radicale partij, sparen, militeren voor een beweging, het opzetten van een nieuwe zaak, het leiden van een bedrijf, het volgen van een western in de bioscoop, enz., heeft een bepaalde subjectieve uitwerking op de betrokkenen die door deze gedraging veroorzaakt wordt. Men kan zich nu uitputten in het vinden van woorden om deze kick, deze gemoedstoestand, dit affect, dit plezier, die lust, een naam te geven. Wij stellen voor om dit de ervaringswaarde van elk van deze gedragingen te heten. Zij is sterk emotioneel of affectief, maar evenzeer tot op zekere hoogte cognitief – er is veel cultuur nodig om de effecten van bepaalde gedragingen te ervaren – en er is ook een niet te verwaarlozen fysiologische component. Het volgen van een als ontroerend aangevoeld drama in de bioscoop kan leiden tot tranen. Dansen, bergbeklimmen, joggen, hebben duidelijke fysiologische componenten die door de betrokkenen niet zelden als bijzonder aangenaam worden omschreven, en de spanning van het leiden van een onderneming of een partij, kan stress veroorzaken met duidelijke fysiologische consequenties. Met deze voorbeelden hebben we het wel te doen met gedragingen met een heel sterke ervaringswaarde, maar even belangrijk is de ervaringswaarde van het dragen van een zwarte jurk i.p.v. een gele, het dragen van een kort geknipt haar, het fietsen of met de tram rijden, het rijden met een zwarte dan wel een blauwe auto.

Wij maken hier gebruik van een meer algemeen beginsel dat ook buiten het gedragsfunctionalisme zijn volle betekenis heeft, namelijk dat alle waarneming van welke aard ook, de beleving van de wereld, niets anders is dan de gewaarwording van de ervaringswaarde die deze wereld in haar veelvuldigheid voor ons heeft en die affectief-cognitief is. Indien men met cognitief louter rationeel bedoelt dan zijn cijfers heel rationele dingen, maar vele mensen hebben bijvoorbeeld een ‘voorkeur’ voor een bepaald cijfer boven een andere. De affectieve of emotionele dimensie is voor het zich herinneren van cognitieve inhouden niet te onderschatten. Ook hier speelt de eenheid van het rationele en het emotionele in het kennisproces waarop we reeds gewezen hebben sterk door. Wij wensen dit enorme domein hier alleen maar bij te betrekken voor het benaderen van de uitwerking van gedragingen. Het feit dat wij mensen onze hele wereld als het ware ‘behangen’ met emotief-cognitieve kwalificaties en op die manier ook perspectief, hiërarchie, structuur aanbrengen die voor onze behoeften functioneel is, is natuurlijk evident. Met opvoeding en communicatie, met de cultuur, krijgen wij deze kwalificaties dikwijls meegeleverd met de dingen waar het om gaat. Anders gezegd, wij nemen de wereld waar in functie van haar ervaringswaarde. In die zin is de idee van het werk van Schulze dat wij in een ervaringsmaatschappij leven wèl bijzonder goed. Tenzij voor dingen die we direct of indirect gedwongen worden te doen, gedragen we ons, kiezen we, in functie van de ervaringswaarde van de dingen. Indien de eerste socialisten hebben gekozen voor een communistische maatschappij, en daarvoor een ideologie hebben ontwikkeld en een revolutie hebben gemaakt dan was het uiteindelijk met het doel een maatschappij te maken waarin het aangeneramer leven was dan in de kapitalistische, anders gezegd een maatschappij met een hoge positieve ervaringswaarde. Of niet ?

De sprong van het individu naar de groep is in dit alles zeer vloeiend. Ik wens Pavarotti te horen omdat mij dat een bijzonder aangenaam gevoel geeft. En in het sportpaleis constateer ik dat zeventig duizend anderen dezelfde behoefte hadden. Wat zit daar dan: een collectiviteit of zeventigduizend individuen zoals ik, één collectieve behoefte of zeventigduizend behoeften? Ik wil het gevoel hebben iets nuttigs te doen voor de vrede en bij de Vredesbeweging vind ik honderden anderen die ditzelfde gevoel willen hebben. Zelfde vragen.

20. Functionele alternatieven

We stellen dus dat aan de basis van elke gedraging een behoefte ligt, en dat de gedraging zelf een antwoord vormt op die behoefte. Maar in welke mate de gedraging de aan de basis liggende behoefte opheft, is natuurlijk niet bekend, vermits de aard van de behoefte aan de basis als niet bekend moet verondersteld worden. Dit 'opheffen of milderen' kan dus m.a.w. gedeeltelijk zijn en is meestal ook tijdelijk. Bij een terugkeren van de behoefte, het opnieuw in voldoende mate verbreken van het evenwicht m.a.w., zal opnieuw de neiging ontstaan de gedraging opnieuw te verrichten die deze behoefte weer opheft of mildert. Dat dit evenwicht opnieuw in voldoende mate was verbroken, kan alleen deductief vastgesteld worden door dezelfde opnieuw verschijnende gedragsvorm of door andere, alternatieve, gedragsvormen die op dezelfde behoefte kunnen inspelen.

De functionele alternatieven, dus gedragingen van een andere aard die eveneens functioneel zijn ten aanzien van eenzelfde achterliggende behoefte, zijn een belangrijk gegeven in de functionele analyse. Ze maken het concrete leven wel eenvoudiger, maar niet het onderzoek erover. Ze vormen een onderdeel van dit kapittel over de vraag naar de mate van functionaliteit van gedragingen.

Op het domein van de concrete belangenverdediging is dit begrip overduidelijk: iemand heeft behoefte aan inkomen en of hij zich dit inkomen verschafft door hulparbeider te zijn bij een bouwvakonderneming dan wel door verkoper te zijn in een grootwarenhuis, beide vormen van gedrag vormen een waarschijnlijk niet helemaal equivalent maar toch gelijkwaardig functioneel antwoord op zijn behoefte aan een inkomen. Het ene is een functioneel alternatief ten aanzien van het andere, alhoewel het verschil in ervaringswaarde tussen beide beroepen erg groot kan zijn.

Op het niveau van de psychische behoeften ligt dit veel minder eenvoudig. Om te weten welke gedragingen allemaal als functioneel dienen aanzien te worden voor een zelfs relatief eenvoudig patroon van behoeften, zou men die behoeften moeten kennen en, ten tweede, zou men de ervaringswaarde van de gedraging moet kunnen kennen, ook van de alternatieve gedragingen.

Het is theoretisch mogelijk te beweren dat het grootste deel van de gedragingen van de meerderheid van de mensen eigenlijk functionele alternatieven zijn, omdat de gedragingen die werkelijk een antwoord vormen op de behoeften, in onze huidige culturele context niet mogen gesteld worden. In welke mate gaat de behoefte aan agressief gedrag bij voorbeeld niet constant op zoek naar gedragingen die als functionele alternatieven hiervan kunnen gezien worden, met een veel geringere gradatie van behoeftebevrediging, en dus een onbevredigde rest aan behoeften¹⁸. Een ruim deel van N. Elias kan vanuit die hoek worden gelezen. Ook het aliëneringsbegrip kan vanuit die hoek op een andere wijze worden gedefinieerd: het geheel van functionele alternatieven, die nog slechts gedeeltelijk in staat zijn de oorspronkelijke behoeften op te heffen of bevredigen.

Dat een maatschappij, een instelling, die noodzakelijk slechts een beperkt aantal gedragingen ter bevrediging van de behoeften ter beschikking kan stellen, uiteindelijk die behoeftestructuur zelf beïnvloedt, is reeds door Malinowski gesteld.

Het begrip functionele alternatieven stelt dus het probleem van de keuzemogelijkheden, afgezien van het feit of het individu zich ervan bewust is een keuze gemaakt te hebben. Deze keuze is eveneens significant. Ze wijst er immers op dat van alle gedragingen die in de alledaagse context van dit individu mogelijk zijn op een bepaald moment, de gestelde gedraging diegene is die door hem het meest functioneel wordt 'gezien' ten aanzien van zijn achterliggende behoeften. Het niet

¹⁸ Als men Freuds theorie van de sublimatie meer algemeen en niet strikt psychoanalytisch opvat, past deze hier wel degelijk. In strikte zin bedoelt Freud primitieve libidineuze impulsen, en niet behoeften zoals wij deze hebben opgevat, die worden omgezet in niet instinctieve gedragingen.

kiezen van alternatieve mogelijkheden die eveneens ter zijner beschikking staan kan eveneens informatief zijn bij het onderzoek. Het is m.a.w. net zoals in het taalgebruik: met elk woord dat iemand gebruikt, weet de luisteraar ook welke in de buurt liggende woorden hadden kunnen gekozen worden en dat door de keuze van het gebruikte woord de betekenissen van de in de buurt liggende woorden niet bedoeld zijn.

21. Gedragingen zijn instrumenten

Met deze wijze van denken krijgt onze blik op de gedragingen van mensen een ander dimensie. De gedragingen zijn nooit meer doel op zich, maar slechts instrumenten, middelen, voor het beleven van de ervaringswaarde van die gedragingen. In het alledaagse denken is men eerder geneigd om die zaken om te keren, om te stellen dat men leest, reist, spaart, enz., omwille van het lezen, sparen, reizen, dus omwille van de gedragingen zelf, en dat men bij die gedragingen dan zoiets als aangename 'bijverschijnselen', de ervaringswaarde van die gedragingen, kende. Hierin werd men gesteund door het feit dat die ervaringswaarde in een minderheid van gevallen zo duidelijk was dat ze introspectief opviel, maar in een meerderheid van gevallen inderdaad ternauwernood de drempel van de waarneming overschreed. De onopvallendheid van de ervaringswaarde van gedragingen in het dagelijks leven wordt natuurlijk ook veroorzaakt door de moeilijke communiceerbaarheid ervan, zelf weer een gevolg van onze culturele traditie die niet gewoon is veel aandacht te besteden aan het affectleven en zijn roerselen, tenzij misschien met uitzondering van de emotionaliteit die betrekking heeft op de seksualiteit. Voor het overige zijn het alleen maar de dichters en kunstenaars die er zich mee bezig houden de ervaringswaarde van de wereld in het algemeen en van gedragingen in het bijzonder, onder woorden, kleuren of klanken te brengen.

Vanuit deze visie opent zich een nieuw universum van de werkelijkheid: wat is de ervaringswaarde van het leven in familieverband, wat is de ervaringswaarde van autoritaire vader, of moeder, of helemaal geen vader of moeder, voor een kind ? Wat is de ervaringswaarde van een historische traditie, al dan niet gedeeltelijke verzonnen ? Wat is de ervaringswaarde van een vriend of een vijand ? Wat is de ervaringswaarde van een revolutie voor de revolutionairen ? Wat is de ervaringswaarde van een gedicht, een film voor de lezer of de kijker ? Wat is de ervaringswaarde van een bepaalde politieke partij ? Welke elementen van het imago van die partij dragen vooral bij tot een positieve of negatieve ervaringswaarde ? Welke elementen spelen daarin maar een erg bijkomende rol ? Wat is de ervaringswaarde van het bijwonen van een mis voor een gelovige ? Hoe eenvoudig de vragen ook mogen klinken, de antwoorden zijn dikwijls heel complex want samengesteld uit vele elementen die niet allemaal zo maar in dezelfde wetenschappelijke discipline onder te brengen zijn.

22. Verwachtingen

Indien onze behoeften ons ertoe brengen bepaalde gedragingen te stellen, dan is dit duidelijk met het vooruitzicht, met de verwachting, een bepaalde ervaringswaarde te beleven. Vooraf is niet altijd geweten of de achterliggende behoefte ook effectief zal bevredigd worden. Dit kan men slechts nadien uitmaken, of tot op zekere hoogte verwachten indien men vertrouwd is met de gedraging en haar effecten. Nu kan het gebeuren dat hier de tijd tussen het stellen van de gedragingen enerzijds en het beleven van de ervaringswaarde anderzijds heel erg ver uit elkaar liggen, dat men een heleboel gedragingen stelt met negatieve ervaringswaarde, onlust zelfs, om een verder in de toekomst liggend doel met zeer hoge ervaringswaarde, bijvoorbeeld het krijgen van een

einddiploma, te kunnen ervaren. Hier moet men ook de vraag stellen wat de ervaringswaarde is van de verwachting ergens ver in de toekomst een zeer positieve beleving te kunnen meemaken. Anders gezegd, wat is de ervaringswaarde van het verlangen? En dan van het verlangen dat nooit mag gerealiseerd worden omdat men dan met het verkrijgen of realiseren van het object van zijn streven de ervaringswaarde van het verlangen zou verliezen. Een niet realiseerbare utopie najagen betekent dat men zijn ganse leven in verlangen, in streven, kan doorbrengen en de ervaringswaarde hiervan kan voor sommigen groter zijn dan de ervaringswaarde van het realiseren van de utopie.

23. Problemen bij de beschrijving van behoeften en ervaringswaarde

We komen hiermee aan het immens moeilijke hoofdstuk over het beschrijven van emoties, van het omzetten van gevoelens in taal. En het gaat hierbij niet om zomaar om een emotie, maar om die duizendvoudige variëteit, die duizenden nuances die zich hierbij kunnen voordoen, en die zich bij bijna om het even welke waarneming ook effectief manifesteren.

We hebben natuurlijk al een zekere cultuur ontwikkeld om emoties om te zetten in taal (poëzie), in vormen (design), in kleuren (schilderkunst), in klanken (muziek), enz. Maar ten aanzien van die enorme caleidoscoop van emoties van het dagelijkse leven hebben de kunsten slechts op een marge, louter kwantitatief bedoeld, van onze emoties betrekking.

In het alledaagse leven hebben wij voor de communicatie, de mededeling aan anderen van de massa emoties die wij hebben ervaren, een vrij eenvoudig maar dubbelzinnig systeem gevonden: wij suggereren ze. Deze suggestie gebeurt door het relaas te geven van de uiterlijke omstandigheden die wij hebben meegemaakt en die de emotie hebben veroorzaakt of waarmee de emotie gepaard ging, in de veronderstelling dat de bestemming bij het aanhoren van dit relaas dan zelf de emoties kan invullen die ermee zijn gepaard gegaan. Het zou eigenlijk nuttig zijn bij de studie van de alledaagse communicatie de vraag te stellen hoeveel van die communicatie eigenlijk emotie-communicatie is, en helemaal niet in de eerste plaats de mededeling van feitelijke objectieve gegevens en gebeurtenissen. Een voorbeeld: iemand zegt: 'terwijl ik uit mijn parkeerplaats reeds, kwam een andere wagen voor de mijne tot stilstand zodat ik er niet meer uit kon en die andere bleef daar maar staan.' Louter objectief wordt hier niet meer beschreven dan de beweging van twee voertuigen. Maar de beschrijving van de beweging van die twee voertuigen dient eigenlijk om mee te delen in welke mate de eerste verontwaardigd (een emotie) is over de arrogantie (een emotie) van de tweede weggebruiker. Een heel precieze verontwaardiging en een heel precieze arrogantie worden hierbij meegedeeld, die de bestemming van de boodschap perfect begrijpt op voorwaarde dat hij iets afweet van stadsverkeer. Dit is wat wij bedoelen met suggestie van de emotie. De efficiëntie van dit soort emotiecommunicatie ontslaat ons van de noodzaak op zoek te gaan naar de duizenden begrippen die duizenden verschillende variëteiten van emotie rechtsreeks zouden kunnen benoemen.

Dit voorbeeld zou kunnen uitgebreid worden tot hele complexe emoties zoals deze resulteren in de geest van de lezer bij het bekijken van films of het lezen van romans. Nu kan men dit wel een heel omslachtige en primitieve manier vinden om emoties en affecten te communiceren, maar de onvoorstelbare precisie maakt heel veel goed. Men had immers het parkeerprobleem ook als volgt kunnen verwoorden: 'daarstraks bij het parkeren was ik heel verontwaardigd over de arrogantie van een andere bestuurder.' In die vorm bevat dit relaas twee directe emotietermen, en is het daardoor ook abstracter, en daarom is in beide gevallen de precieze aard van de verontwaardiging en de arrogantie duidelijker met het concrete voorbeeld. Een uitgebreid vocabularium voor een abstractere aanduiding van emoties kan uiteraard alleen de psychologie verstrekken.

Na deze noodzakelijke uitweiding over affectcommunicatie terug naar het probleem van de beschrijving van de behoeften en de beschrijving van de ervaringswaarde van gedragingen. Op het ogenblik, met onze stuntelige en gebrekkige wijze om behoeften en ervaringswaarden – eigenlijk alle emoties – te beschrijven, kunnen we nog niet veel meer dan van de nood een deugd maken, en beginnen met ze te beschrijven met de termen van de uiterlijke omstandigheden waarin ze zich voordoen, een soort circumstantiële emotiebeschrijving dus, ofwel met de beschikbare psychologische begrippen. We blijven dus best zeggen: ‘ik heb zin om naar het voetbal te gaan’, om de behoefte te omschrijven, en ‘ik ben naar de match gaan kijken’, om de ervaringswaarde te omschrijven. Of ‘ik heb zin om naar Mozart te luisteren’, of ‘ik heb zin om extreem rechts te stemmen’, enz.

Natuurlijk is deze wijze van beschrijven beperkt door de cultuur. Wat moet een eskimo zich voorstellen bij de behoefte het gazon af te rijden, of een Tibetaan bij de behoefte om naar Mozart te luisteren, of wijzelf bij de behoefte om regendansen uit te voeren. Maar ook binnen eenzelfde cultuur zullen gelijkaardige problemen opduiken naar gelang de traditionele variabelen, zoals klasse, scholingsgraad, inkomen, leeftijd, enz., zullen verschillen.

De studie van de ervaringswaarde biedt wel meer mogelijkheden dan de studie van de behoeften. Zo is de studie van de ervaringswaarde van bijvoorbeeld het stemmen voor extreem rechts, of extreem links wel heel wat complexer, omdat die kiezer elke dag opnieuw via de media, via vrienden en kennissen met de subjectieve en objectieve waardeoordelen van derden ten aanzien van extreem rechts of links wordt geconfronteerd, wat een bestendige invloed heeft op zijn zelfbeeld, en dus op de ervaringswaarde van zijn keuze. Maar hetzelfde geldt, mutatis mutandis, ook voor het dragen van een nieuw kapsel of een nieuwe jurk. Wat de studie van de ervaringswaarde betreft zijn meer methoden en technieken beschikbaar die toelaten de uitwerking van gedragingen op het individu te bestuderen. Mona Ozouf is er zo in geslaagd in de ervaringswaarde van een revolutie voor de revolutionairen het kermiskarakter te onthullen. Wel een mooi voorbeeld van de studie van ervaringswaarde. Maar wat zal de ervaringswaarde zijn van vijftig religieuzen die zich opsluiten in een klooster, of van een serie beklimmers van de Mount Everest ? Meestal gaat het hierbij om zelden gestelde vragen.

De informatie die toelaat meer inzicht te krijgen in de aard van de behoeften en de aard van der ervaringswaarde van de gedragingen zelf, dienen we meestal te gaan zoeken in een zo nauwkeurig mogelijke en zo gedetailleerd mogelijke studie van de gedraging zelf. Wat doen betogers allemaal terwijl ze aan het betogen zijn ? Wat gebeurt er allemaal in de voorstellingswereld van iemand die met spanning een film volgt ? Receptiesociologie volstaat hier niet om het antwoord te krijgen, maar ze kan helpen. Gedragsinformatie is hier zeker een sleutelbegrip. Bijvoorbeeld toegepast op de Van Gogh-tentoonstelling in Amsterdam: het waren honderden bussen; wie organiseerde dit alles, welke mensen waren het, waar kwamen ze vandaan, in welke mate waren het verenigingen, welke tijdsduur kostte hun verplaatsing, hoe hoog was het entreegeld, hoe lang bleef elk van hen staan voor een schilderij om het te bekijken. Volgens metingen was dit zowat 20 seconden. Welke conversatiewaarde had dit bezoek nadien op het werk, met vrienden, enz. Mochten we het antwoord hebben op al die vragen dan, vermoed ik, konden we besluiten dat al deze mensen niet de behoefte hadden een museum te bezoeken om de schoonheid van het werk van Van Gogh te bewonderen en dat zij nadien niet de ervaringswaarde hebben beleefd van dit effectief gedaan te hebben. Voor de overgrote meerderheid was het bezoek aan deze tentoonstelling een voorwendsel om heel andere emoties te ervaren die met Van Gogh eigenlijk niet zoveel te zien hadden. We kunnen hier op dit voorbeeld nu niet dieper ingaan. Een bezoek aan de tombe van Toetanchamon had waarschijnlijk dezelfde behoeften bevredigd. De farao zou hier een volmaakt functioneel alternatief geweest zijn. De statige, brave Jan Steen, met beide oren, zou minder geschikt geweest zijn.

Maar toegegeven, methodologisch moet er nog wel het één en het ander gebeuren vooraleer het verzamelen van gedragsinformatie met het oog op gedragsfunctionalistische analyses op punt begint te staan.

Deze wel sterke accentuering van de problemen van de emotieve communicatie behoedt ons misschien voor een bijkomend probleem dat we vanuit dit perspectief de rationalistische reductie kunnen noemen.

24. De rationalistische reductie

Hiermee bedoelen wij eenvoudig dat we bij een vraag naar het waarom van bepaalde handelingen geneigd zijn een aan de rationaliteit beantwoordend antwoord te geven. Indien we de vraag stellen waarom iemand het gazon afrijdt, politiek radicaal stemt, of morgen nieuwe strategieën gaat bedenken voor zijn bedrijf, enz, dan krijgen we meestal een antwoord. Zelfs al tracht de ondervraagde een eerlijk antwoord te geven, waarmee bedoeld is dat de betrokkene werkelijk de motieven tracht weer te geven waarvan hij denkt dat ze tot die handeling hebben geleid, dan toch blijft dit antwoord noodgedwongen verdacht.

Het is in de eerste plaats verdacht omdat onze rationaliteit niet in staat is de onbewuste motieven, en voor een even belangrijk deel de affecten en emoties, op een rijtje te zetten, zelfs al zijn zij in nog veel hogere mate verantwoordelijk voor de gedragingen dan de opgegeven rationele verantwoordingen. Onbewuste motieven zijn per definitie onbewust en dus niet gekend. En indien wij spreken van onbewuste motieven dan is hiermee geenszins alleen het Freudiaanse universum bedoeld. Er kunnen ook elementen mee bedoeld zijn die uit verre voortijden afkomstig zijn. Want wij mensen waren reeds sociale wezens, met alles wat dit aan gedragsbehoeften inhoudt, lang voor we bewust konden denken of een taal hadden. Men moet het onbewuste niet al te eenzijdig met Freuds 'Es' vereenzelvigen. Waar men dit onbewuste moeten lokaliseren, is een psycho-ontologisch probleem waarvoor we hier geen tijd hebben. De vorderingen van de genetica blijven in elk geval verbazen.

Het antwoord is om een tweede reden verdacht omdat uit de veelheid van bewuste en ook juiste redenen en motieven die zouden kunnen aangehaald worden, automatisch en heel onbewust slechts deze worden weerhouden die in de referentiekaders van de betrokkenen verklaringswaarde hebben. Aan rationele motieven die de indruk geven surrealistisch over te komen, of die de indruk geven geen verklarende waarde te hebben voor de luisteraar, wordt meestal zelfs niet gedacht ook al zijn ze nog zo juist. Wij verklaren steeds, dus ook gedragingen, in functie van wat we weten en in functie van wat de anderen als verklaringen bereid zijn te aanvaarden. Daarom ook moet de geschiedenis elke generatie herschreven worden en dit herschrijven is in vele gevallen niet meer dan het vervangen van de motiveringen van historische figuren door motiveringen die meer aangepast zijn aan onze referentiekaders, wat het geheel weer plausibel maakt. Is het dan ook verwonderlijk dat we voor de verklaringen van gedragingen zo zelden de klemtoon zien leggen op de affectieve, emotionele dimensie ? En wat zijn vele verklaringen dan waard als we die dimensie missen ?

Al onze verklaringen en motiveringen worden steeds en meestal reeds onbewust herleid tot rationele of rationalistische gegevens.

25. Gedragsfunctionalisme en historisch materialisme

Om het even welke theorie die de pretentie heeft iets te zeggen over het gedrag van mensen wordt vroeger of later voor de noodzaak gesteld gelijkenissen en verschillen met de gangbare grote theorieën aan te wijzen. We hebben in het voorbijgaan reeds gewezen op de behoeftepsychologische visie van de dieptepsychologie. Het zou dus voor de hand liggen die psychologische auteurs het eerst voor te stellen die deze zienswijze vanuit de individualiserende dieptepsychologie hebben gehaald en gepoogd aan de hand ervan sociale verschijnselen te verklaren. Een W. Reich komt hiervoor zeker in aanmerking van zodra hij stelt dat verdrongen seksualiteit een openheid en zelfs een behoefte aan autoriteit creëert en hij aldus tot een verklaring tracht te komen voor het succes van extreem rechts in het interbellum. Maar meer dan een eeuw voordien heeft Marx het gedragsfunctionalisme als de basis van zijn denken uitgewerkt. Dat dit eerder impliciet is gebeurd ligt vermoedelijk alleen aan het feit dat de psychologie als dusdanig nog niet bestond en dus de ganse woordenschat die zij heeft gecreëerd nog niet beschikbaar was. Nu is het wel zo dat Marx op een bepaald punt van zijn evolutie zijn eigen sociaal functionalistische denkwijze is voorbij gevlogen om uitspraken te kunnen doen over de komende politieke evolutie, namelijk de noodzakelijk tot revolutie leidende klassenstrijd, de klasseloze maatschappij, enz. Indien de behoeftestructuren van de arbeiders en van de financieel-economische elites niet waren geëvolueerd, zou het zonder twijfel zover gekomen zijn. We gaan hier evenwel niet verder op in omdat het niet de conclusies van zijn denken zijn, maar zijn denkwijze zelf die ons hier in de eerste plaats interesseert. Vooral dan de denkwijze die hij heeft gebruikt in zijn vroegere geschriften.

Het kan misschien voor sommige marxisten en marxologen verwonderlijk zijn Marx een plaats te geven in de evolutie van het functionalistisch denken omdat zij het marxistisch denken hieraan tegengesteld zien. En effectief, indien zij bij de veroordeling van het functionalisme het traditionele conservatieve structureel-functionalisme voor ogen hadden, ligt dit ook voor de hand. Maar indien zij op basis daarvan het functionalistisch denken in se verwerpen dan hebben zij niet alleen het kind maar ook een belangrijk deel van het denken van Marx met het badwater weggegooid. De studie van G.A. Cohen, Karl Marx's Theory of History, is in dit opzicht bijzonder relevant, ook al omdat hij heel wat kritieken op het functionalistisch denken als weinig ernstig weet te situeren. Anderzijds volgen wij Cohen hier niet verder omdat zijn doelstellingen en accenten toch niet deze zijn die wij hier voor ogen hebben, namelijk aantonen dat voor Marx het menselijke individu en zijn behoeften het begin van alles is en al het andere hieruit kan worden afgeleid. Indien Marx dan al de wereld wil veranderen dan was het om uiteindelijk de maximale ontplooiing van elk menselijk individu mogelijk te maken, ook van de grote meerderheid van de verstotenen der aarde.

Het is niet onze bedoeling om hier een marxologische discussie op gang te brengen. Maar indien we één van zijn vroege geschriften nemen, zoals de in Brussel geschreven *De Duitse ideologie* (1846), volgens Vranicki één van de werken waarin de opvattingen van Marx en Engels het diepst, het meest omvattend en het meest consequent zijn uitgedrukt¹⁹, dan worden we getroffen door de grote frequentie van hun verwijzingen naar het individu en zijn behoeften, door hun grote bekommernis de lezer er telkens opnieuw aan te herinneren dat het de concrete mensen zijn in hun concrete situaties die aan de basis liggen van de historische veranderingen, en geen abstracties of macrosociologische gegevens van welke aard ook. We geven hierna, met verwaarlozing van de context, uit de Nederlandse editie van 1972, enkele citaten die in al hun treffendheid geen verdere commentaar behoeven:

- “De maatschappelijke structuur en de staat ontstaan voortdurend uit het levensproces van bepaalde individuen, maar niet uit deze individuen zoals zij in hun eigen of in andermans voorstellingen mogen schijnen, maar zoals zij werkelijk zijn (...)” (p. 26)
- “Tot het leven behoort echter voor alles eten en drinken, woning, kleding en nog het een en het

¹⁹ P. VRANICKI, *Geschichte des Marxismus*, p.134

andere. De eerste historische daad is derhalve het vervaardigen van de middelen om deze **behoeften** te bevredigen, de productie van het materiële leven zelf (...) Bij elke zienswijze van de geschiedenis moet men dus allereerst dit fundamentele feit in zijn volle betekenis en draagwijdte in acht nemen en tot zijn recht laten komen" (p. 29)

- "Het tweede punt is, dat de bevredigde eerste behoefte, de actie van de bevrediging, en het instrument van de bevrediging dat reeds is verworven, zelf tot **nieuwe behoeften** leidt - en deze creatie van nieuwe behoeften is de eerste historische daad." (p. 29)
- Over de familie: "Deze familie, die aanvankelijk de enige sociale verhouding is, wordt later, wanneer de **toegenomen behoeften** nieuwe maatschappelijke verhoudingen, het toegenomen aantal mensen nieuwe behoeften creëren, een ondergeschikte relatie (...) en dient dan op grond van bestaande empirische gegevens onderzocht en geanalyseerd te worden." (p. 30)
- "Er blijkt dus reeds vanaf de start een materialistische samenhang tussen de mensen te bestaan, die door **de behoeften** en de wijze van productie geconditioneerd is en zo oud is als de mensen zelf (...)" (p. 31)
- Over taal: "de taal is het praktische, ook voor andere mensen bestaande, en alleen om die reden ook voor mijzelf pas bestaande werkelijke bewustzijn; en evenals het bewustzijn ontstaat de taal pas uit **de behoefte** aan, de noodzaak tot het verkeer met andere mensen." (p. 31)
- "Voorts is met de arbeidsdeling tevens de contradictie gegeven tussen het belang van het afzonderlijke individu of de afzonderlijke familie en het gemeenschappelijke belang van alle individuen die met elkaar verkeren. En dit algemeen belang bestaat inderdaad niet enkel in de voorstelling, als het 'algemene', maar allereerst in de werkelijkheid, als wederzijdse afhankelijkheid van de individuen, onder wie de arbeid gedeeld is." (p. 34). Marx had er kunnen aan toevoegen dat het nastreven van het algemeen belang slechts dan reëel is van zodra het een belang is geworden van de vele afzonderlijke individuen.
- Over het ontstaan van de steden: "In de steden, die in de middeleeuwen niet kant en klaar uit de voorafgaande geschiedenis stamden, maar van de grond af aan door vrij geworden lijfeigenen werden opgebouwd, was eenieders specifieke arbeid zijn enige eigendom, afgezien van het kleine kapitaal dat hij met zich meebracht in de vorm van het hoogst noodzakelijke handwerksgereedchap. (...) Deze steden waren in de ware zin van het woord 'verenigingen', in het leven geroepen door de **onmiddellijke behoefte**, de zorg om de eigendom te beschermen en de productie- en de verdedigingsmiddelen van de afzonderlijke leden te vermenigvuldigen." (pp. 59-60)
- "De concurrentie isoleert de individuen van elkaar, niet alleen de bourgeoisie maar meer nog de proletariërs, ondanks het feit dat zij hen samenbrengt. Daarom duurt het nog een lange tijd voordat deze individuen zich kunnen verenigen, nog afgezien van het feit dat voor deze vereniging - wil zij niet louter lokaal zijn - eerste de nodige middelen (...) voortgebracht moeten zijn." (p. 71)
- "De afzonderlijke individuen vormen slechts een klasse voor zover zij een gemeenschappelijke strijd tegen een andere klasse te voeren hebben; voor het overige staan zij als concurrenten zelf weer vijandig tegenover elkaar." (p.73)

Met deze citaten is het gedragsfunctionalistisch denken in De Duitse ideologie enigszins geïllustreerd en de fundamentele plaats van het individu en zijn behoeften in het denken van Marx zeker niet aangetoond. Natuurlijk vormt het wel een specifieke vorm ervan omdat in de meeste gevallen als Marx het over behoeften van individuen heeft hun materiële belangen zijn bedoeld, en dan nog meestal die materiële belangen die vele individuen gemeenschappelijk hebben, hetzij uit de burgerij hetzij uit de arbeidersklasse, juist omdat zij samen in een concrete materiële context zitten. Maar het is ook expliciet gesteld dat deze materiële belangen en de strijd voor het verwerven en het behoud ervan normen en waarden creëert, en zelfs psychische problemen, die juist uit de noden en de frustraties van de belangenverdediging voortvloeit. Het is juist het grote belang dat Marx hecht aan de concrete materiële condities waarin mensen verkeren, en die uiteraard bepaald worden door

de economische structuur en de plaats die iedereen afzonderlijk daarin inneemt, bij het vormen en differentiëren van zijn behoeften, dat men mag spreken van historisch materialisme.²⁰

26. Instellingen vanuit gedragsfunctionalistisch oogpunt

Macrosociologische verschijnselen, van de familie tot de staat, van de school tot de multinational, van de letterkunde tot het terrorisme, van religiositeit tot voetbalvandalisme, enz., zijn allen verklaarbaar zowel in ontstaan als in hun bestaan, door de individuele behoeften van soms weinigen en soms velen. Het is slechts in de mate zijn aan die behoeften kunnen tegemoet komen dat zij verder kunnen blijven bestaan. Ook de zogenaamde eigen dynamiek van instellingen en de systeemdwang d.i. hun verder bestaan ook als de oorspronkelijke behoeften niet meer aanwezig lijken, moet uiteindelijk in gedragsfunctionalistische termen kunnen omgezet worden.

Meestal is deze omzetting ook niet zo moeilijk als men zich niet al te zeer laat beïnvloeden door de zelfmotivatie van de instellingen, de legitimatie die zijzelf opgeven. Deze dient in de allereerste plaats aanvaardbaar te zijn voor derden. Dit is de eerste functie van een legitimatie; de eerste functie van de zelfmotivatie is dat zij in de eerste plaats aanvaardbaar is voor onszelf. Of zij ook juist is, is een tweede en ook een dubbel probleem. Zij kan als juist ervaren worden, maar toch onjuist zijn in de betekenis van niet overeenstemming met de werkelijke motieven. Zij kan als juist ervaren worden en ook in overeenstemming zijn met de werkelijke motieven. Zij kan als onjuist ervaren worden en toch als juist voorgehouden worden tegenover derden. Dit laatste gebeurt frequent in de politiek van zodra men vermoedt dat besluiten electoraal als negatief zouden kunnen ervaren worden.

De bestaansredenen die worden opgegeven om instellingen te rechtvaardigen of om sociologisch hun bestaan te verklaren lopen dus dikwijls zeer erg uiteen. Om een gedragsfunctionalistische verklaring in stelling te brengen is de eerste vraag steeds welke de mensen zijn die er rechtstreeks of onrechtstreeks bij betrokken zijn. Vrij vlug blijkt dit een zeer grote diversiteit wat herkomst en opleiding betreft.

Instellingen blijven steeds bestaan omwille van de tijd en/of het geld dat mensen eraan besteden. Zodra mensen betalen voor bepaalde diensten betekent dit dat zij voor hetgeen ze in ruil krijgen één of meerdere behoeften geheel of gedeeltelijk kunnen bevredigen. Van zodra de parameters tijd/geld verminderen betekent dit dat die instelling dit in mindere mate kan, omwille van het verschijnen van functionele alternatieven of omwille van de structuurverandering van de behoeften.

Hierop is meestal één uitzondering dit is als het verder bestaan van de instelling niet afhangt van de behoeften van de gebruikers maar door een overheid gesubsidieerd wordt. In dit laatste geval kunnen instellingen zonder enige functie, behalve dan een broodwinning verschaffen aan hen die ze bevolken, zeer lang verder bestaan. De gedragsfunctionalistische analyse van staatsinstellingen bijvoorbeeld is daarom alleen reeds heel wat complexer.

²⁰ Voor een verdere uitdieping van de relatie tussen functionalisme en marxisme die tot zeer tegenstrijdige disputen heeft geleid naargelang de invulling van het begrip 'functionalisme' zelf, verwijzen we, naast de reeds vermelde studies, naar deze van I. KUVAVIC, *Marxisme et fonctionalisme*; Agnes HELLER, *Theorie der Bedürfnisse bei Marx*; P. SPRINGBORG, *Karl Marx on Human Needs*; Ian FRASER, *Hegel and Marx. The Concept of Need*, een werk dat duidelijk Hegels bijdrage tot de behoeftetheorie van Marx belicht, maar dat anderzijds het begrip 'behoefte' bij Marx eenzijdig ziet vanuit de kritiek op het kapitalisme. Van functionaliteit van gedragingen is geen sprake. Een interessante denkspite van Fraser is wel dat hij ook in het Marxisme een structuralistische denkrichting aanklaagt, waarbinnen het individu verloren is gelopen of de gevangene werd van structurele determinanten.

Deze uitzondering terzijde gelaten moeten we nu stellen dat de meeste instellingen zeer diverse behoeften bevredigen van zeer diverse groepen, zonder ooit de zekerheid te hebben wel alle behoeften duidelijk te kunnen aflijnen en dus de functionaliteit van de instelling volledig te kunnen bepalen, temeer omdat de functionaliteit van een instelling er evenzeer in kan bestaan de zich wijzigende behoeften, bijvoorbeeld door veroudering, door andere vormen van participatie te kunnen bevredigen.

De levensduur, de groei, de ondergang of de marginalisering van een instelling wordt bepaald door de flexibiliteit ervan, d.w.z. door de wijze waarop zij die hun hoofdbehoefte trachten te bevredigen door de instelling, deze weten aan te passen aan de zich wijzigende behoeften van hen die er geld of tijd aan besteden.

De individuele behoeften maken dat massa's mensen bestendig op zoek zijn naar mogelijkheden tot handelen die hun behoeften zo adequaat mogelijk vervullen, hoe gefundeerd of ongefundeerd, hoe kortstondig of duurzaam, hoe reëel of fictioneel, die ook mogen zijn. De bevrediging van die behoeften komt dan tegemoet aan een behoefte van de initiatiefnemers die er direct of indirect een eigen behoefte, hun broodwinning of fortuinuitbreiding, mee kunnen realiseren.

Het geheel van de instellingen van een maatschappij op een bepaald ogenblik weerspiegelt het panorama van de bestaande behoeften binnen die maatschappij die één of andere vorm van bevrediging kennen. Met dit correctief dat het hierbij om sociaal aanvaarde behoeftebevrediging gaat. Er zijn ook behoeften die aanleiding geven tot het ontstaan van instellingen die sociaal niet aanvaard zijn, zoals het banditisme, de drughandel, kinderpornonetwerken, etc., maar die wel functioneel zijn ten aanzien van hen die ze door hun activiteit, hun tijd en hun geld in stand houden.

27. Recapitulatie: de postulaten van het gedragsfunctionalisme

1. Alle gedragingen die mensen stellen worden gezien als het antwoord op een achterliggende behoefte.
2. Het begrip 'behoefte' dient om alle mogelijke redenen en motivaties aan te duiden die iemand ertoe aanzetten een bepaalde gedraging te ontwikkelen: bekende en onbekende, bewuste en onbewuste, karakteriele, sociale, kortstondige en langdurige, acute en nauwelijks dwingende, etc.
3. Oorsprong en aard van de aan de basis liggende behoeften dienen aanvankelijk als niet bekend te worden aanzien.
4. Gedragingen worden functioneel genoemd in de mate ze de achterliggende behoeften bevredigen (milderen, opheffen). Met uitzondering van gedragingen die onder uiterlijke dwang geschieden, dienen dus alle gedragingen als functioneel te worden aanzien.
5. In welke mate de gedragingen de aan de basis liggende behoeften opheffen of milderen, dus in welke mate ze functioneel zijn, dient eveneens aanvankelijk als niet bekend te worden aanzien.
6. Sociale verschijnselen (een dagblad, een ideologie, operabezoek, gebloemde jurken) blijven slechts bestaan door de gedragingen van individuen die er deel van uitmaken, eraan deelnemen, er gebruik van maken.
7. Het deel uitmaken van, deelnemen aan, gebruik maken van een sociaal verschijnsel, heeft op de individuen een uitwerking die in de eerste plaats psychisch is: de ervaringswaarde.

8. Deze uitwerking, of ervaringswaarde, wordt verwacht de aan die basis liggende behoeften op te heffen of te milderen die de individuen ertoe hebben aangezet eraan deel te nemen, er gebruik van te maken of er deel van uit te maken.
9. De aard van de behoeften kan alleen gekend worden door de analyse van die psychische uitwerking, de ervaringswaarde.
10. Sociale verschijnselen die verder bestaan door de activiteit (gedragingen) van individuen dienen als functioneel te worden aanzien ten aanzien van de behoeften van de vele individuen die het sociaal verschijnsel door hun activiteit in stand houden.
11. Het bestaan van sociale verschijnselen is dus te aanzien als een bewijs, niet voor de identiteit, maar voor de gelijkaardigheid van de behoeften van zeer velen.
12. De evolutie van sociale verschijnselen (de culturele dynamiek) weerspiegelt dus de evolutie van de behoeftestructuur van de deelnemers of gebruikers binnen de evoluerende materiële, mentale en sociale context.²¹

²¹ Wij houden eraan Dr. H. Vos te danken voor de kritische lectuur van deze tekst en voor de nuttige suggesties die zonder twijfel hebben bijgedragen tot een beter begrip.

Bibliografie van de aangehaalde werken

- ALEXANDER, J.C., Neofunctionalism and After. Malden-Oxford, 1998
- BAILEY, K., Beyond Functionalism: Towards a Nonequilibrium Analysis of Complex Social Systems. In: British Journal of Sociology, 35, 1984, 1, pp. 1-18
- CARLSSON, Gösta, Betrachtungen zum Funktionalismus. In: TOPITSCH, E., Hrsg., Logik der Sozialwissenschaften. Köln, 1965, pp. 236-261. Origineel: Reflections on Functionalism. In: Acta Sociologica. Skandinavische Zeitschrift für Soziologie, 1962, 4, pp. 201-224
- COENEN-HUTHER, J., Le fonctionnalisme en sociologie: et après ? Bruxelles, 1984
- COFER, C.N., APPLEY, M.H., Motivation: Theory and Research. New York, London, Sidney, 1964, 958 p.
- COHEN, G.A., Karl Marx's Theory of History. Oxford, 1978
- COLOMY, P., ed., Functionalist Sociology. 2 vols., Aldershot-Brookfield, 1990
- DAVIS, M., Psychological Interpretations of Society. New York, 1929
- DURKHEIM, E., De sociologische methode. Ingeleid door prof. dr. E. Leemans. Antwerpen, Rotterdam, 1969. Orig.: Les règles de la méthode sociologique. Parijs, 1895
- ELIAS, N., Über den Prozess der Zivilisation. 1939. Ned.: Het civilisatieproces. Utrecht, 1982
- ELLWOOD, C.A., The Psychology of Human Society. New York, 1925
- FITZGERALD, R., ed., Human Needs and Politics. Rushcutters Bay, 1977
- FRASER, I., Hegel and Marx. The Concept of Need. Edinburgh, 1998
- FRIEDMAN, Y., About Implicit Limitations on Satisfiers. In: : K. LEDERER, ed., Human Needs. A Contribution to the Current Debate. Cambridge, Mas., 1980, pp. 151-162
- FRIJDA Nico H., The Emotions. Cambridge, 1986; Ned.: De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie. Amsterdam, 1988
- GAUS, H. The function of Fiction. Gent, 1979
- GOULDNER, A.W., Reciprocity in Functional Theory. In: N.J.DEMERATH, R.A.PETERSON, eds., System, Change and Conflict. New York, 1967, pp.141-169
- HELLER, A., Theorie der Bedürfnisse bei Marx. Berlin-West, 1976. Frans: La théorie des besoins chez Marx. Paris, 1978. (Collection 10/18, 1218). Eng.: The Theory of Need in Marx, London, 1976
- KIRCHGÄSSNER, W., Probleme der Einheit von Rationalem und Emotionalem im Erkenntnisprozess. Berlin, Akademie-Verlag, 1971
- KLINEBERG, O., Human Needs: A Social-Psychological Approach. In: K. LEDERER, ed., Human Needs. A Contribution to the Current Debate. Cambridge, Mas., 1980, pp. 19-36
- KUPER, H., Function, History and Biography. In: STOCKING, G.W.Jr., ed., Functionalism Historicised. Essays on British Social Anthropology. Madison, Wisconsin, 1984, pp. 192-213
- KUVAVIC, I., Marxisme et fonctionnalisme. In: L'homme et la société, 1972, 23, pp.95-109

- LASSWELL, H.D., *Psychopathology and Politics*. Chicago, 1931
- LASSWELL, H.D., *The Triple Appeal Principle. A Contribution of Psychoanalysis to Political and Social Science*. In: *American Journal of Sociology*, 1931-32, vol. 37
- LEDERER, K., ed., *Human Needs. A Contribution to the Current Debate*. Cambridge, Mas., 1980
- MALINOWSKI, B., *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. Chapel Hill, 1944
- MALINOWSKI, B., *Anthropology*. In: *Encyclopaedia Britannica*, 13th ed., supp.I, Chicacago, 1926
- MANNHEIM Karl, *An Introduction to the Study of Society*. Edited by J.S. Erös and W.A.C. Stewart. New York, 1957
- MARX, K., ENGELS, F., *Die deutsche Ideologie, Vorrede, I. Feuerbach*. In: *Karl Marx/Friedrich Engels, Werke 3*, Berlin, 4de druk, 1969. Ned.: *De Duitse Ideologie*. Nijmegen, SUN, 3de aangepaste druk, 1974
- MASLOW, A.H., *Motivation and Personality*. 2nd ed. New York, 1970. Ned.: *Motivatie en persoonlijkheid*. Ingeleid door prof. dr. H.C.J. Duijker. Rotterdam, 1972
- MERTON, R.K., *Social Theory and Social Structure*. Revised and enlarged edition. Glencoe, 1957
- MÜLLER, J.B., *Bedürfnis*. In: O.BRUNNER, W.CONZE, R.KOSELLECK, *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band I, Stuttgart, 1972, pp. 440-489
- REICH, W., *Die Massenpsychologie des Faschismus*. Oorspronkelijke uitgave 1933; 3de aangevulde en verbeterde uitgave 1942. Köln-Berlin, 1971
- REX, J., *Grundprobleme der soziologischen Theorie*. Freiburg, 1970. Orig.: *Key Problems of Sociological Theory*. London, 1961
- SAPIR, E., *The Uncconscious Patterning of Behavior in Society*. In: CHILD, C.M., KOFFKA, K., e.a., *The Uncconscious. A Symposium*. New York, 1928
- SCHULZE, G., *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt-New York, 1992
- SOPER, K., *On Humand Needs. Open and Closed Theories in an Marxist Perspective*. Brighton, 1981
- SPRINGBORG, P., *Karl Marx on Human Needs*. In: R. FITZGERALD, ed., *Human Needs and Politics*. Rushcutters Bay, 1977, pp.157-173
- STEGMÜLLER, W., *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung. Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie*. Band I, Berlin-Heidelberg-New Yok, 1969
- STURMEY, P., *Functional Analysis in Clinical Psychology*. Chichester, 1996
- VRANICKI, P., *Historija marksizma*. Zagreb, 1961/71. Duits: *Geschichte des Marxismus*. Frankfurt am Main, 1972
- WALLAS, G., *The Great Society. A Psychological Analysis*. London -New York, 1920